

Damme en Sluis: de oorsprong en vroege stadsontwikkeling van twee middeleeuwse Zwinstadjes¹.

INLEIDING

Damme en Sluis zijn twee pittoreske stadjes in het polderland ten noordoosten van Brugge; Damme in België, Sluis net over de grens in Nederland. Hun huidige betekenis als bestuurlijk of economisch centrum is gering. Zij hebben hun bekendheid en voortbestaan voornamelijk te danken aan het streektoerisme, hun historisch erfgoed en de horeca. Dit was ooit anders: in de late middeleeuwen waren Damme en Sluis via een brede geul rechtstreeks verbonden met de Noordzee en behoorden zij tot de belangrijkste handelssteden van het graafschap Vlaanderen. Zij hadden hun grote bloei – voor Damme in de dertiende, voor Sluis in de veertiende en vijftiende eeuw – te danken aan hun rol als voorhavens van Brugge. De economische geschiedenis van de twee middeleeuwse stadjes kreeg dan ook reeds veel aandacht van de historici.²

- 1 Dit artikel is een grondig herwerkte versie van de bachelorpaper *Damme en Sluis. De oorsprong van twee Zwinsteden*, waarmee Ward Leloup onder begeleiding van dr. Bram Vannieuwenhuyze afstudeerde als bachelor in de geschiedenis aan de KU Leuven in 2012. Wij willen prof. dr. Jan Dumolyn van de Universiteit Gent hartelijk bedanken voor zijn stimulerende opmerkingen over deze tekst. Daarnaast zijn we ook Reinout Rutte, Magda Devos, Jan Hutsebaut en Alexander Lehouck erkentelijk voor verscheidene nuttige suggesties.
- 2 Onder meer: J.-P. SOSSON, 'À propos des "travaux publics" de Bruges, Bruxelles, Damme, Gand, Mons et Ypres aux XIVe et XVe siècles', in: O. CHAPELOT & P. BENOIT (red.), *Pierre & métal dans le bâtiment au Moyen Age*, Parijs, 1985, p. 103-115; B. FOSSION, 'Bruges et les petites villes du Zwin. À propos des "réseaux" urbains', in: *Het stedelijke netwerk in België in historisch perspectief (1350-1850). Een statistische en dynamische benadering* (Historische uitgaven. Reeks in -8", nr. 86), Brussel, 1992, p. 327-339; J.-P. SOSSON, 'Les "petites villes" du Zwin (XIVe-XVe siècles): des "espaces urbains" inviables?', in: P. CONTAMINE, T. DUTOUR et B. SCHNERB (red.), *Commerce, Finances et Société (XIe-XVIe siècles)* (Cultures et Civilisations médiévales IX), Parijs, 1993, p. 171-181, A. SAUNIER, 'L'Écluse. Une autre ville jetée à la mer?', in: *Villes et sociétés urbaines au moyen âge. Hommage à M. le Professeur Jacques Heers*, Parijs, 1994, p. 97-103.

De stadjes kenden een opmerkelijk snelle opgang. De vroegste vermelding van Damme waarover historici het eens zijn, gaat terug tot 1180³, die van Sluis tot 1290.⁴ Toen de stadjes voor het eerst in de teksten opdoken, hadden ze echter reeds een voorgeschiedenis achter de rug. Deze ontstaansgeschiedenis en primitieve stadsontwikkeling van Damme en Sluis zijn heel wat minder bekend. Nochtans bepaalden gebeurtenissen en keuzes in deze periode of de nieuwe steden levensvatbaar zouden zijn en werd toen de basis voor de latere bloei gelegd. Uiteraard is het aantal documenten dat ons over deze voorgeschiedenis kan inlichten bijzonder beperkt. Dat heeft ertoe geleid dat de visies, interpretaties en hypothesen omtrent het ontstaan van beide stadjes sterk uiteenlopen. Waar en wanneer hun oorsprong te situeren valt en wie daarbij een rol heeft gespeeld, zijn vragen die door de jaren heen en bij verschillende onderzoekers een ander antwoord kregen.

In dit artikel maken we een kritische synthese van het onderzoek naar het ontstaan en de vroegste stadsontwikkeling van Damme en Sluis, de grootste en belangrijkste Zwinstadjes.⁵ We opteren hierbij voor een multidisciplinaire en comparatieve aanpak: historisch onderzoek naar het ontstaan van steden moet immers worden aangevuld met bevindingen uit andere wetenschappelijke disciplines. We richten onze kritische blik dan ook niet enkel op de stadshistorische literatuur in de enge zin, maar zullen ook aandacht schenken aan bevindingen uit archeologisch, geologisch, (historisch-) geografisch en toponymisch onderzoek over Damme, Sluis én hun omgeving. Dankzij de comparatieve benadering kunnen we parallele of tegengestelde ontwikkelingen aanstippen.

Aangezien we in dit artikel enkel oog hebben voor het ontstaan en de vroegste stadsontwikkeling van Damme en Sluis, is ons on-

3 F. DEBRABANDERE, M. DEVOS e.a., *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*, Brussel, 2010, p. 59, K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, dl. 14, Brugge, 1933, p. 882.

4 J. A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling van Sluis tot de komst van de Bourgondiërs*, Gent, 1959, p. 14.

5 Wegens plaatsgebrek kunnen we helaas niet ingaan op het ontstaan van de drie andere Zwinstadjes: Hoeke, Monnikerede en Muide.

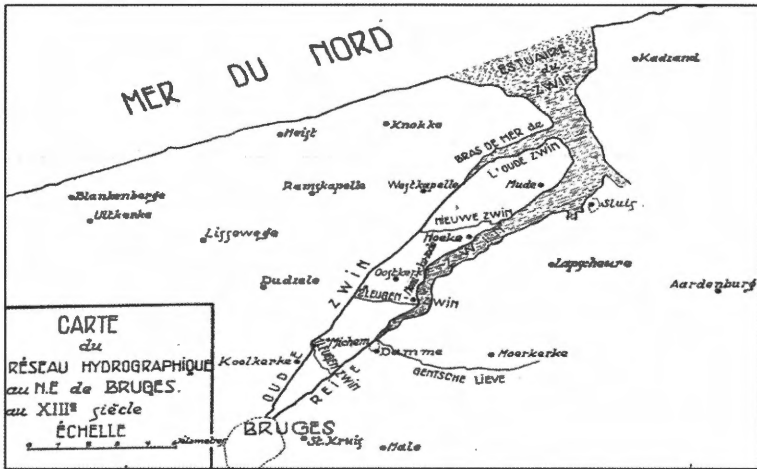
derzoek hoofdzakelijk beperkt tot de twaalfde en dertiende eeuw. In eerste instantie verbreden we de lens naar de landschappelijke context waarbinnen beide steden zich in die periode ontwikkelden. Vervolgens bieden we een synthetisch overzicht en een kritische evaluatie van de wetenschappelijke historiografie over het ontstaan van resp. Damme en Sluis sinds de negentiende eeuw. Het is binnen het bestek van dit artikel niet zozeer de bedoeling een exhaustief overzicht te geven van alle bijdragen die hierover zijn verschenen, dan wel om de evoluties in het onderzoek bloot te leggen. Tenslotte maken we de balans van het onderzoek naar de oorsprong van Damme en Sluis op en wordt een poging ondernomen om de historiografische evoluties in een bredere context te plaatsen en te verklaren.

EEN LANDSCHAP IN EVOLUTIE

De geschiedenis van Damme en Sluis is onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van het Zwin. Voor een goed begrip van wat verder in dit artikel volgt loont het dan ook de moeite een snelle blik te werpen op de landschappelijke evolutie van het Zwin en op de ontwikkelingen in de kennis hierover. Zo zal blijken dat de bedijkingsgeschiedenis cruciaal is: vóór deze bedijkingen vormde het geweld van de zee immers een permanente bedreiging voor de Vlaamse kuststreek en was permanente bewoning langs het Zwin onmogelijk.

Terwijl het Zwin tegenwoordig nog slechts een natuurreserveaat nabij Knokke is, ging het vroeger om een uitgestrekte zeearm in het noordwesten van het graafschap Vlaanderen. Deze waterloop, waarlangs schepen tot bij Damme en Sluis konden varen, was de levensader van beide stadjes. In de dertiende en veertiende eeuw, toen resp. Damme en Sluis hun grootste bloeifase kenden, was het Zwin een bevaarbare zeearm die nabij het huidige Knokke in zuidoostelijke richting het land binnendrong (afbeelding 1). Ter hoogte van Sluis maakte de waterloop een bocht en stroomde verder in zuidwestelijke richting tot op een vijftal kilometer van Brugge. De Reie verbond Brugge met dit uiterste punt van het Zwin.

Reeds vanaf de negentiende eeuw onderkende men het belang van het Zwin voor de stadsontwikkeling van Damme en Sluis, maar

Afbeelding 1: het verloop van het Zwin in de dertiende eeuw (overgenomen uit: A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monikerede, Hoeke et Sluis', in : *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire d'Henri Pirenne par ses anciens élèves*, Brussel, 1937, p. 131).

de kennis over deze waterweg, vooral gebaseerd op geschreven bronnen, archeologische vondsten en het toenmalige landschap, bleef aanvankelijk al bij al beperkt. Onderzoekers waren de mening toegedaan dat het gebied ten noordoosten van Brugge sinds de eerste eeuwen na Christus volledig overspoeld was door de zee.⁶ De volgende eeuwen zou de zee zich dan geleidelijk teruggetrokken hebben, waarna enkele brede kreek overbleven die evenwel ook langzaam verzandden. Het Zwin en de Reie werden beschouwd als natuurlijke overblijfselen van een grotere kreek die tot voorbij Brugge reikte.

Pas toen geologen na de Tweede Wereldoorlog meer inzicht verkregen in de geschiedenis van het landschap, onderging dit beeld grondige wijzigingen. Zo bleek de Vlaamse kuststreek tijdens de jongste twee millennia niet eenmaal, maar herhaaldelijk

6 R. BLANCHARD, *La Flandre. Étude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*, Parijs, 1906; A. DE SMET, 'Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw', in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 12 (1933), p. 1023-1059 en 13 (1934) p. 83-121; A. DE SMET, 'De geschiedenis van het Zwin', in: *De Vlaamsche Gids*, 27 (1938), p. 337-344; J. E. DE LANGHE, *De oorsprong der Vlaamsche kustvlakte*, Knokke, 1939.

overspoeld te zijn door de zee. Historici en geologen kwamen tot een chronologische reeks van strikt afgebakende, opeenvolgende transgressie- en regressiefasen van de zee, de zogenoemde Duinkerkeaanse transgressies.⁷ Naarmate meer onderzoek volgde, bleek ook dit model niet houdbaar te zijn. Vanaf de jaren 1980 namen historici en geologen alweer afstand van dit rigide interpretatiekader en werd gepleit voor een genuanceerder beeld. De ontwikkeling van de Vlaamse kustvlakte gedurende de laatste 2500 jaar wordt sindsdien gezien als een gevolg van een continue wisselwerking tussen de zee en de kustvlakte, beïnvloed door een geringe maar blijvende stijging van de zeespiegel en door verschillende processen van erosie en afzetting. Deze processen varieerden in tijd en ruimte, waardoor de zee op de ene plaats haar invloed kon uitbreiden, terwijl tegelijkertijd haar invloed op een andere plaats afnam.⁸ Getijden en getijdengeulen speelden een belangrijke rol in dit erosie- en sedimentatieproces.

De aandacht verschoof tevens van de overstromingen naar de stormvloed. In de middeleeuwen hadden vooral stormvloed een grote impact op de vorming van het landschap, eerder dan de grote overstromingen uit het Duinkerke-transgressiemodel.⁹ Dergelijke grote stormvloed stuwden het zeewater in de laaggelegen kustvlakte via riviermondingen en zwakke punten in de duinengordel en door de kracht van het water werden brede geulen in de bodem uitgeschuurd. Het zeewater stroomde volgens de getijden in en uit deze geulen en zette er zand- en kleideeltjes af. Hierdoor slibden de geulen geleidelijk aan weer dicht, een proces

7 M. RYCKAERT, 'Het ontstaan van het Zwin', in: F. DIERICKX-VISSCHERS & F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, Knokke, 1985, p. 17-18.

8 W. WINTEIN, 'Historische geografie van de Zwinstreek. Een stand van zaken', in: A.R. BAUWENS (red.), *Aaneengeregen tijdankers* (Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, nummer 30), Aardenburg, 2002, p. 29-31.

9 D. TYS, 'De verwerping van het zgn. Duinkerke-transgressiemodel en nieuwe inzichten in de vroegste bedijking van de kustvlakte', in: E. HUYS & M. VANDERMAESEN (red.), *Polders en wateringen. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000* (Miscellanea Archivistica, Studia 139) Brussel, 2001, p. 17, 29; zie ook J. VERVLOET & E. THOEN, 'Verdrongen landschappen op de grens van Zeeland en Vlaanderen. Een interdisciplinair onderzoeksproject van het Vlaams-Nederlands Comité', in: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis. Themanummer: Mens, water en landschap. De Sint-Elisabethsvloed van 1404, 24* (2005), p. 37-47.

dat eeuwen kon duren, waardoor een uitgestrekt landschap van slikken en schorren ontstond.¹⁰ De slikken werden dagelijks tweemaal bij vloed overspoeld door het zeewater, terwijl de schorren enkel bij springtij overstromden.¹¹

Op deze wijze werd ook de Vlaamse kustvlakte in de vroege middeleeuwen een dynamisch landschap met slikken, schorren en getijdengeulen (afbeelding 2).¹² Eén daarvan, de Blankenbergse geul, sloot aan op de Reie (waarlangs het water uit het Vlaamse binnenland naar zee stroomde) en verbond Brugge met de zee. De voortdurende verzanding belemmerde evenwel in toenemende mate de scheepvaart op deze waterweg.¹³ Ter hoogte van Knokke lag een andere brede inham van waaruit ook enkele geulen landinwaarts liepen, maar niet tot bij Brugge.¹⁴ Maar hoe stond Brugge na het verzanden van de Blankenbergse geul in de tiende eeuw dan wel in verbinding met de zee? Er bestaan aanwijzingen dat de stad in de elfde eeuw in elk geval per schip bereikbaar was.¹⁵ Mogelijk groeven de Bruggelingen in deze periode in noordoostelijke richting een kanaal dat aansloot op één van de getijdengeulen daar.¹⁶ Deze waterweg zou later bekend staan als het *Oude Zwin*.¹⁷

10 M. RYCKAERT, 'Het ontstaan van het Zwin', p. 19-21.

11 A. VERHULST, *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995, p. 11.

12 W. WINTEIN, 'Historische geografie', p. 41-42.

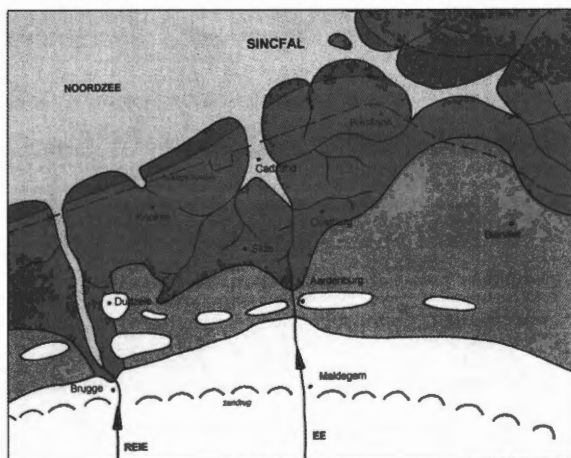
13 B. HILLEWAERT e.a., 'Een dynamisch waddenlandschap tijdens de eerste eeuwen na Chr.' in: B. HILLEWAERT, Y. HOLLEVOET & M. RYCKAERT (red.), *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 2011, p. 37-38.

14 Marc Ryckaert identificeerde deze inham als *Sincfal* (M. RYCKAERT, 'Topografie en hydrografie van de kustvlakte', in: V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en de zee. Van Bryggia tot Zeebrugge*, Antwerpen, 1982, p. 20), maar Adriaan Verhulst toonde later aan dat deze identificatie niet opgaat. Verhulst noemde deze inham 'Zwin' (A. VERHULST, *Landschap en landbouw*, p. 30-32), maar deze benaming zaait dan weer verwarring.

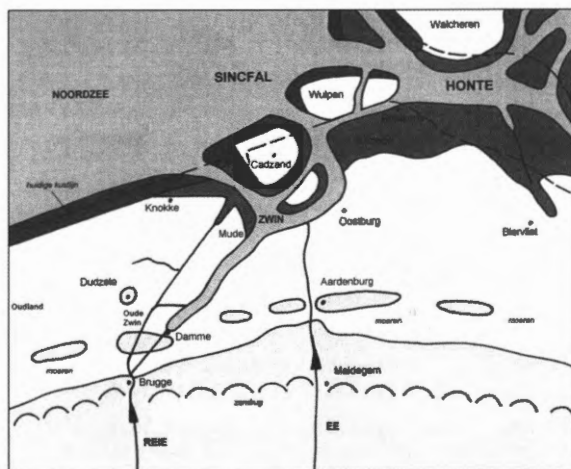
15 In het *Encomium Emmae Reginae* (lofdicht op koningin Emma) uit omstreeks 1040 wordt vermeld dat een kleine Engelse vloot tot Brugge voer en er aanmeerde op een plek in de buurt van de burcht (M. RYCKAERT m.m.v. B. HILLEWAERT, 'De vroegste topografische ontwikkeling van het middeleeuwse Brugge, van de 9de tot het begin van de 12de eeuw', in: B. HILLEWAERT, e.a., *Op het raakvlak*, p. 148).

16 M. RYCKAERT, 'Brugse havens in de Middeleeuwen', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge*, 109 (1972), p. 18-20.

17 Eerste vermelding circa 1300: *thOude Zwin dat watert hute te Reinghers uliete* (K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl. 12, 1931, p. 112).

Afbeelding 2: de Zwinstreek in de derde eeuw na Christus (overgenomen uit: W. WINTEIN, 'Historische geografie van de Zwinstreek. Een stand van zaken' in: A.R. BAUWENS (red.), *Aaneengeregen tijdankers*, Aardenburg, 2002 (Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, nummer 30), p. 40).

Afbeelding 3: de Zwinstreek omstreeks 1250 (overgenomen uit: W. WINTEIN, 'Historische geografie van de Zwinstreek. Een stand van zaken' in: A.R. BAUWENS (red.), *Aaneengeregen tijdankers*, p. 46).

- delzand
- zee
- veen
- wad / schor
- strand / duin
- polder

Naarmate de invloed van de zee afnam, nam de bewoning in de kustvlakte toe. In de elfde eeuw werd een reeks defensieve dijken opgeworpen om het land voor nieuwe overstromingen te behoeden. Eigentijdse schriftelijke bronnen zijn niet bekend en de kennis omtrent deze eerste bedijkingen is vooral gebaseerd op toponymische gegevens. De initiatiefnemers zijn al evenmin bekend, maar waarschijnlijk speelden de graven van Vlaanderen, met name Boudewijn V, graaf van 1035 tot 1067, een belangrijke rol bij deze werken.¹⁸ De dijken liepen vanaf Blankenberge langs de kustlijn tot Heist, waar zij zuidoostwaarts afbogen om de loop van de aldaar gelegen inham te volgen. Een laatste segment liep naar het zuidwesten en volgde vermoedelijk een bestaande kreek (afbeelding 3). Het *Oude Zwin* was ondertussen verder gekanaliseerd en stroomde ter hoogte van *Reigersvliet* via een sluis in het dijkensysteem, in de inham bij Knokke.¹⁹ Dat was geen ideale situatie voor de groeiende handelsstad Brugge, want grote schepen konden via dit kanaal niet tot in de stad varen.

In 1134 werd de Vlaamse kustvlakte andermaal getroffen door een zware stormvloed. Het nieuwe dijkenstelsel langs de kust hield stand, maar fungeerde tegelijkertijd als een soort trechter waardoor het zeewater met grotere kracht het onbeschermd land ten oosten van de dijken overspoelde. Bestaande getijdengeulen werden hierdoor sterk uitgebreid en zo ontstond een brede, bevaarbare kreek ten noordoosten van Brugge, het eigenlijke Zwin.²⁰ Deze bood een nieuwe uitweg vanuit Brugge naar zee, tenminste indien een nieuw kanaal werd gegraven tussen Brugge en het uiterste bevaarbare punt van deze kreek, zo'n vijftal kilometer ten noordoosten van de stad. Op dit punt werd een dam aangelegd door de Zwinkreek, waarrond later de stad 'Damme' zou groeien.²¹

18 M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen tot de Sint-Elisabethsvloed van 1404*, 2de druk, Dieren, 1983, p. 20-21.

19 B. HILLEWAERT e.a., 'De ontginning van het landschap', in: B. HILLEWAERT, e.a., *Op het raakvlak*, p. 115-116; M. RYCKAERT, 'Topografie en hydrografie van de kustvlakte', p. 21; A. VERHULST, *landschap en landbouw*, p. 30-31; W. WINTEIN, 'Historische geografie', p. 44-45.

20 M. RYCKAERT, 'Het ontstaan van het Zwin', p. 25.

21 M. RYCKAERT, 'Topografie en hydrografie van de kustvlakte', p. 21-22.

In tegenstelling tot wat historici vóór het midden van de twintigste eeuw dachten, is het eigenlijke Zwin dus pas in de twaalfde eeuw ontstaan en heeft het bovendien nooit verder dan Damme gereikt. Vanaf het midden van de twaalfde eeuw werden offensieve dijken aangelegd in opdracht van graven, abdijen en edellieden, teneinde de overgebleven getijdengebieden langs het Zwin in cultuur te brengen.²² Langs de oevers van het Zwin ontstonden in de dertiende eeuw nog enkele haventjes, met name Muide, Monnikerede, Hoeke en tenslotte ook Sluis.

Het Zwin was echter evenzeer onderhevig aan het natuurlijke proces van verzanding. Bovendien herleidde de toenemende inpoldering het Zwin tot een smalle geul. Het gevolg hiervan was dat bij vloed minder water de geul instroomde, wat het natuurlijke verzandingproces nog versnelde. Al snel vormden zich in de waterloop zandbanken die het scheepsverkeer hinderden en op termijn zelfs onmogelijk maakten, ondanks verscheidene pogingen van Brugge om het Zwin bevaarbaar te houden. Toen de Bruggelingen in de zeventiende eeuw een kanaal groeven van hun stad naar Oostende, was de rol van het Zwin definitief uitgespeeld, en daarmee ook de rol van de steden die van deze waterloop afhankelijk waren.²³

RONDON DE DAMSE DAM

Historici waren er zich reeds in de negentiende eeuw terdege van bewust dat het middeleeuwse Zwin belangrijk was voor het ontstaan en de primitieve ontwikkeling van Damme. Zo stelde Leopold August Warnkönig reeds in 1837 dat “sie ihr Entstehung der Natur [verdankt]”.²⁴ In zijn werk *Flandrische Staats- und*

22 Voor een overzicht van deze inpolderingen, zie A. VERHULST, ‘Middeleeuwse inpolderingen en bedijkingen van het Zwin’, in: *Tijdschrift van Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 28 (1959), p. 21-57.

23 W. WINTEIN, ‘Historische geografie’, p. 47-48; M. RYCKAERT & A. VANDEWALLE, ‘De strijd voor het behoud van het Zwin’, in: V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en de zee. Van Bruggia tot Zeebrugge*, Antwerpen, 1982, p. 53-70.

24 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 305*, II, 2, Tübingen, 1837, p. 1. Warnkönig was een Duits rechtshistoricus die zich onder meer toelegde op de Vlaamse middeleeuwse rechtsgeschiedenis.

Rechtsgeschiede bis zum Jahr 1305 vindt men onder meer een overzicht en uitgave van een aantal oorkonden uit de periode van 1180 tot 1304 die betrekking hebben op Damme. Voorafgaandelijk schetste Warnkönig een kort overzicht van de stadsgeschiedenis in deze periode, een onderwerp waarover hij twee jaar eerder reeds een artikel publiceerde in het tijdschrift *Messenger des Sciences et des Arts de la Belgique*.²⁵

Ondanks zijn interesse voor oorkonden verwees Warnkönig in de eerste plaats naar een laatmiddeleeuwse kroniekschrijver, volgens dewelke Damme zijn oorsprong en naam dankt aan een dam die kort vóór 1180 werd opgeworpen door Hollandse dijkwerkers.²⁶ Dat verhaal komt voor het eerst voor in de *Chronicon comitum Flandrensiūm*, een kroniek over de Vlaamse graven opgesteld in de tweede helft van de veertiende eeuw.²⁷ Tijdens een conflict tussen de Vlaamse graaf Filips van de Elzas en graaf Floris III van Holland werd deze laatste gevangengenomen. Daarop werd in 1167 in Brugge een verdrag afgesloten waarin werd vastgelegd dat Floris een duizendtal Hollandse dijkwerkers naar Vlaanderen moest sturen om te helpen bij de bedijking van de Vlaamse kustvlakte.²⁸ Op zijn kosten zouden deze dijkwerkers onder meer de dam hebben opgeworpen waar Damme is ontstaan. Een bres in deze dam kregen de dijkwerkers niet dicht, tot zij er een hond in wierpen. Aan dit wonderbaarlijke voorval zou Damme zijn naam *Hondsdamme* te danken hebben, althans volgens de veertiende-eeuwse kroniekschrijver.²⁹

25 L.A. WARNKÖNIG, 'Sur la ville de Damme au moyen-âge', in: *Messenger des sciences et des arts de la Belgique ou Nouvelles archives historique, littéraires et scientifiques*, 3 (1835), p. 457-474.

26 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, II, 2, p. 2-4.

27 *Recueil des chroniques de Flandre, publié sous la direction de la Commission Royale d'Histoire*, J.J. DE SMET (ed.), dl. 1 (Collection de chroniques belges inédites, publiée par ordre du gouvernement et par les soins de la Commission Royale d'Histoire, 3), Brussel, 1837, p. 34-261.

28 Voor een uitgave van dit verdrag, zie T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST m.m.v. L. DE MEY, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-sept. 1191). II Uitgave, band I: regering van Diederik van de Elzas (juli 1128-17 januari 1168)* (Verzameling van de akten der Belgische vorsten, 6), Brussel, 1988, p. 424-427.

29 *Recueil des chroniques de Flandre*, J.J. DE SMET (ed.), dl. 1, p. 104-106.

Inderdaad, Damme stond aanvankelijk ook bekend onder de naam *Hondsdamme*.³⁰ Zo droeg het eerste zegel van de stad het opschrift *sigillum de Hondesdamma*.³¹ Terwijl het tweede deel van deze naam zonder twijfel verwijst naar de dam waar Damme ontstond³², kan het element *hond* echter op verschillende wijzen verklaard worden.³³ Het toponymische element *hond* of *honte* zou 'waterloop' kunnen betekenen, wat in het specifieke geval van *Hondsdamme* zeker mogelijk is. *Hondesdamme* zou dan bijvoorbeeld te verklaren zijn als 'aan de dam van de waterloop' (Zwin). Een andere mogelijke verklaring luidt dat de dam werd genoemd naar Hondo, destijds een gebruikelijke mansnaam, maar wie deze Hondo dan wel zou zijn, valt onmogelijk te achterhalen.³⁴

Volgens Warnkönig vormde zich na de bedijking aan het uiteinde van het Zwin een grote haven, waarrond al snel bebouwing groeide.³⁵ In het jaar 1180 werd begonnen met de bouw van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en verkregen de lieden die zich bij de dam hadden gevestigd voor het eerst privileges van graaf Filips van de Elzas. Ook al was er volgens Warnkönig reeds eerder bewoning aanwezig, belangrijk werd de nederzetting pas rond 1180.³⁶ Aan het uitzicht en de functies van de primitieve nederzetting maakte Warnkönig verder geen woorden vuil.

30 Volgens sommige historici was de primitieve naam van Damme niet *Hondsdamme*, maar *Hendam* of *Heendam* (K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl. 5, Brugge, 1925, p. 882; M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 73; J.E. DE LANGHE, 'Heendam-Hondsdam (Damme)', p. 62). Daarbij verwijzen ze naar een passage in de veertiende-eeuwse kroniek van Sint-Bertijns. Hier lijkt echter een misverstand in het spel, vermits in deze kroniek *Hondsdam* en niet *Hendam* wordt vermeld: *super illa villam nomine Dam que in suo principio vocata fuit Hondsdam* (O. HOLDER-EGGER (ed.), 'Chronica Monasterii Sancti Bertini Auctore Iohanne Longo de Ipra', in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Tomus XXV*, Hannover, 1880, p. 814).

31 G. BONTE, 'En toch Hondesdamma', in: *Rond de Poldertorens*, 32 (1990), p. 76.

32 Zie bijv. ook de uitleg in het recente verklarende woordenboek van de Vlaamse gemeentenamen: "Datiefvorm van *dam* 'waterkering'. De naam verwijst naar een dwarsdijk die omstreeks 1180 in het Zwin werd aangelegd" (F. DEBRABANDERE, M. DEVOS e.a., *De Vlaamse gemeentenamen*, p. 59).

33 Voor een uitvoerig overzicht, zie J. HELSEN, *De woorden Wolf en Hond in plaatsnamen*, Leuven, 1961 (Toponymica, XVII), p. 17-33.

34 J.E. DE LANGHE, 'Heendam-Hondsdam (Damme)', in: *Rond de Poldertorens*, 35 (1993), p. 63.

35 L.A. WARNKÖNIG, 'Sur la ville de Damme', p. 458-459.

36 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, II, 2, p. 2.

De eerste privileges voor de stad Damme werden inderdaad vastgelegd in een oorkonde uit het jaar 1180, de vroegste oorkonde over Damme die bewaard bleef.³⁷ Via deze oorkonde stelde graaf Filips van de Elzas de inwoners van Damme vrij van alle tollens en doorgangsrechten in heel Vlaanderen, alsook van het Hanzerecht. Dat was een belasting die handelaars die geen lid waren van de Hanze dienden te betalen om toch van de voordelen van de Hanze te kunnen genieten.³⁸ De belastingvrijstellingen betekenden in elk geval een enorme stimulans voor de economische activiteiten van de Dammenaren.

Een volgende historicus die een vermeldenswaardige bijdrage aan het onderzoek naar de geschiedenis van Damme leverde, is Louis Gilliodts-van Severen. Deze jurist van opleiding legde zich ook toe op historisch onderzoek en werd bijv. stadsarchivaris te Brugge en lid van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.³⁹ In 1891 publiceerde hij in de reeks *Coutumes des pays et comté de Flandre* een uitgave van de oorkonden over Damme van 1180 tot 1788, voorafgegaan door een inleiding met een korte geschiedkundige schets van de stad.⁴⁰ Gilliodts-van Severen trad zeer duidelijk in de voetsporen van Warnkönig: hij focuste vooral op de laatmiddeleeuwse rechtsgeschiedenis en voor het ontstaan van de stad nam hij de elementen uit Warnkönigs artikel uit de *Messenger des Sciences et des Arts* over. Zijn werk werd desalniettemin zeer belangrijk, aangezien het de standaarduitgave van de Damse oorkonden werd, waarnaar latere auteurs steeds zouden verwijzen.

37 Voor een recente wetenschappelijke uitgave, zie T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST m.m.v. L. DE MEY, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-sept. 1191). II Uitgave, band III: regering van Filips van de Elzas (tweede deel: 1178-1191)* (Verzameling van de akten der Belgische vorsten, 6), Brussel, 2009, p. 74-75.

38 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek van Filips van de Elzas (1157-68 tot 1191)', in: *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 14 (1952), n° 3, p. 10.

39 Voor een biografie en complete bibliografie, zie A. VANDEWALLE e. a., *100 Jaar Gilliodts. Academische zitting en tentoonstelling ter herdenking van de voormalige stadsarchivaris Louis Gilliodts-van Severen (1827-1915)*, Brugge, 1980.

40 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome deuxième: Cadsant, Caprycke, Damme, Dixmude, Eecloo*, Brussel, 1891, p. 133-293.

Na Warnkönig en Gilliodts-van Severen bleef het lange tijd stil in de historiografie over het ontstaan van Damme. De volgende wezenlijke bijdrage kwam er pas in 1937 met Antoine de Smets artikel *L'origine des ports du Zwin*.⁴¹ Ook hij benadrukte het belang van de geografische situatie voor de vorming en ontwikkeling van de Zwinhavens en gaf een overzicht van de toen geldende opvattingen over de geschiedenis van het landschap. Vervolgens ging hij in op het ontstaan van Damme, Muide, Monnikerede, Hoeke en Sluis. In tegenstelling tot zijn twee negentiende-eeuwse voorgangers ging De Smet veel nadrukkelijker op zoek naar aanwijzingen voor vroegere bewoning in Damme. Naar het einde van de elfde eeuw kwam in de Zwinstreek steeds meer land droog te liggen en ontstonden de eerste bewoningskernen. Galbert van Brugge somde in zijn relaas over de moord op de Vlaamse graaf Karel de Goede in 1127-1128 de nederzettingen in de Brugse omgeving op.⁴² Van Damme was daarin echter geen sprake. De Smet kon niet anders dan bevestigen dat de oudste vermelding van Damme pas uit het jaar 1180 dateerde. Wat de voorgeschiedenis betreft, kwam hij dus van een kale reis terug: "nous ne savons rien de plus précis sur les premières origines de la ville".⁴³ Nochtans waagde hij zich een jaar later aan de uitspraak dat Damme werd gesticht rond 1150, zonder dit evenwel te beargumenteren.⁴⁴

De Smet verwees ook naar de *Hondesdamme*-legende, maar deed in tegenstelling tot Warnkönig wel uitspraken over de waarachtigheid. Volgens De Smet kan het verhaal een historische basis hebben, maar aangezien hierover in de tekst van het verdrag van Brugge niets is terug te vinden en het verhaal bovendien krioelt van de anachronismen, bleef hij terughoudend.⁴⁵ Recent

41 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monnikerede, Hoeke et Sluis', in: *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire d'Henri Pirenne par ses anciens élèves*, Brussel, 1937, p. 125-141.

42 De meest recente uitgave van dit overbekende verhaal vindt men in J. RIDER (ed.), *Galbertus notarius Brugensis, De multro, traditione, et occisione gloriosi Karoli comitis Flandriarum* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 131); Turnhout, 1994, voor de opsomming van de plaatsen in de Brugse omgeving, zie p. 100.

43 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 128-129.

44 A. DE SMET, 'De geschiedenis van het Zwin', in: *De Vlaamsche Gids*, 27 (1938), p. 345.

45 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 129.

wees Jacques de Groote er evenwel op dat een kopie van dit verdrag is opgenomen in het zogenoemde Derde Cartularium van Vlaanderen onder de rubriek 'Damme'.⁴⁶ Volgens hem moet er dan ook een verband bestaan tussen het verdrag en de stad.⁴⁷

Veel belangrijker is De Smets aandacht voor het belang van het nabijgelegen Brugge voor het ontstaan van Damme. Om haar rechtstreekse verbinding met de zee te behouden, zou de stad een dijk en een sluis hebben opgeworpen op de plek waar de Reie in het Zwin uitmondde. Dijk en sluis bleven nadien ook in haar bezit. Ter ondersteuning van deze stelling verwees De Smet onder meer naar de vele uitgaven *pro dico et spoya de Dam* in de Brugse stadsrekeningen. Bij deze dijk ontstond Damme als overslaghaven waar zeeschepen hun goederen konden overladen op kleinere schepen, die via de Reie tot bij Brugge konden varen. Vervolgens zou de Vlaamse graaf Damme dan in 1180 tot vrije stad hebben gepromoveerd (al is deze uitspraak niet correct, zie verder). Tenslotte haalde De Smet aan dat de stad ontstond op gronden die toebehoorden aan de Vlaamse graven. Dit blijkt onder meer uit het feit dat gravin Margareta van Vlaanderen tot tweemaal toe grafelijke gronden afstond voor een uitbreiding van de stad (in 1267 en 1272).⁴⁸

De belangrijke conclusie van De Smet luidde dus dat Damme zijn ontstaan had te danken aan een dijk, aangelegd door de stad Brugge.⁴⁹ Ook al durfde hij zich niet helemaal uit te spreken over de *Hondesdamme*-legende, toch zwakte hij deze op onrechtstreekse wijze af. De Bruggelingen waren verantwoordelijk voor de bouw van de Damse dam en hielden deze nadien in bezit. Dat betekent dat de rol van de Hollandse graaf Floris III en zijn dijkwerkers minder groot was dan de legende laat uitschijnen. Ook al werden er uit Hollandse hoek (misschien) financiering en werk-

46 LILLE, *Archives départementales du Nord*, série B, B 1563.

47 J. DE GROOTE, *Letterswerve*, 2003 (www.tzwin.be/letterswerve.htm), geconsulteerd op 13 september 2012.

48 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 130-132.

49 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 129-130.

krachten voorzien, toch was het de stad Brugge die de werken leidde en de dam in bezit had.

Een volgend belangrijk werk in de Damse historiografie is het boek *Damme*, uitgegeven in 1956 onder leiding van Huib Hoste.⁵⁰ Dit verzamelwerk vormt één van de meest uitgebreide werken over Damme, haar gebouwen en haar geschiedenis. In zijn bijdragen over de geschiedenis van de stad gaf Roger Vandenberghe een overzicht van wat het historisch onderzoek al had bereikt. In zijn 'historische samenvatting' volgde hij de visie van De Smet wat betreft de rol van Brugge bij het ontstaan van Damme: "De Bruggelingen lieten de Reie, een verbindingsader tussen hun stad en de Zwinarm, graven en bouwden aan hun samenkomst een zeesas [...]. Daar is Damme ontstaan als voorhaven van Brugge."⁵¹

Vandenberghe's tweede bijdrage gaat uitgebreider in op de ontstaansfase van de stad, hoewel volgens de auteur rond de eerste bewoning te Damme veel onduidelijkheden bleven bestaan.⁵² Vandenberghe gaf dan ook blijk van een zekere terughoudendheid en bleef op sommige vlakken eerder vaag. Zo schetste hij een beknopt overzicht van de bedijkingen in de streek op basis van nieuwe inzichten in de landschapsgeschiedenis, maar over de precieze locatie van de dam waarbij Damme ontstond bleef hij op de vlakte. Over de oorkonde uit het jaar 1180 meldde Vandenberghe dat graaf Filips van de Elzas Damme stadsrechten verleende en tot de rang van vrije gemeente verhief.⁵³ Dit gebeurde volgens hem "weinig jaren na haar ontstaan".⁵⁴ Elders wees Vandenberghe op het feit dat de nederzetting bij deze eerste vermelding in 1180 al een bedrijvige plaats moet zijn geweest, maar over de stadsontwikkeling vóór deze datum zei hij verder niets.⁵⁵ Kortom, Vandenberghe

50 H. HOSTE (red.), *Damme*, Antwerpen, 1956.

51 R. VANDENBERGHE, 'Historische samenvatting', in: H. HOSTE (red.), *Damme*, p. 21. De Smet ging er evenwel nog van uit dat de Reie tussen Brugge en Damme een overblijfsel was van een vroegere kreek (A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 127).

52 R. VANDENBERGHE, 'Bijdrage tot de geschiedenis van Damme', in: H. HOSTE (red.), *Damme*, p. 47.

53 R. VANDENBERGHE, 'Bijdrage tot de geschiedenis', p. 48-50.

54 R. VANDENBERGHE, 'Historische samenvatting', p. 21.

55 R. VANDENBERGHE, 'Bijdrage tot de geschiedenis', p. 50.

wist in zijn bijdragen amper iets nieuws toe te voegen aan het onderzoek naar het ontstaan van Damme.

De vaagheid en terughoudendheid van Vandenberghe zijn symptomatisch voor de Damse historiografie uit de jaren 1950. De toenmalige historici tastten nog grotendeels in het duister wat betreft de oorsprong van Damme, hoewel er toch reeds enkele verworvenheden bestonden. Vooreerst speelden de evolutie van het Zwin en het landschap een belangrijke rol bij het ontstaan van de stad. Het verhaal van de middeleeuwse kroniekschrijver mocht dan misschien fictief zijn, de bedijking van de streek - waarnaar in de kroniek wordt verwezen - heeft zeker een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van het stadje. Verder wezen historici op de mogelijke rol van Brugge. De plek waar Damme tot stad uitgroeide, was immers van grote waarde voor de verbinding van de nabijgelegen handelsstad met de zee. Ten slotte blijkt ook de Vlaamse graaf Filips van de Elzas een rol gespeeld te hebben bij het ontstaan van Damme. Dit laatste element zou vanaf de jaren vijftig meer aandacht krijgen.

NIEUWE WENDINGEN

In 1952 publiceerde de Genste mediëvist Hans Van Werveke een artikel over de economische politiek van de Vlaamse graaf Filips van de Elzas.⁵⁶ Daarin werkte hij de stelling uit dat deze een weloverwogen economische politiek voerde, waarvan de stichting van steden als Nieuwpoort, Grevelingen én Damme een onderdeel vormde. Tussen 1161 en 1163 usurpeerde Filips gronden aan de monding van de Aa en de IJzer met de bedoeling hier nieuwe steden te stichten, resp. Grevelingen en Nieuwpoort.⁵⁷ Deze rivieren verbonden de oudere steden Sint-Omaars en Ieper met

56 Filips van de Elzas werd aangesteld als graaf in 1157, toen zijn vader, graaf Diederik van de Elzas (1128-1168) voor twee jaar naar het Heilige Land vertrok. Vader en zoon regeerden samen tot Diederiks dood in 1168, al werd het beleid de facto door Filips bepaald (T. DE HEMPTINNE, 'Vlaanderen en Henegouwen onder de erfgenamen van de Boudewijns 1070-1244', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden. 2: Het sociaal-economische leven circa 1000-1500. Het stedelijke leven circa 1000-1400. Politieke ontwikkelingen circa 1100-1400*, Haarlem, 1982, p. 382-386).

57 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 4-5.

zee, net zoals het Zwin de verbinding vormde tussen Brugge en de zee. De Smet had reeds aangetoond dat ook Damme werd opgericht op gronden die toebehoorden aan de Vlaamse graaf. De ontstaansomstandigheden van deze drie steden vertonen dus opvallende gelijkenissen.

Hoewel de dam en de sluis die de ligging van Damme bepaalden, door Brugge werden opgericht en in haar bezit bleven, zag Van Werveke toch aanwijzingen voor grafelijke inmenging bij het ontstaan van Damme. Daarbij verwees ook hij naar het verhaal in de veertiende-eeuwse kroniek, dat wel eens zou kunnen teruggaan op de herinnering aan de rol van Filips van de Elzas bij de bedijking van de Zwinstreek (en dus bij het ontstaan van Damme).⁵⁸ De graaf had zeker baat bij de totstandkoming van dergelijke nieuwe handelscentra. De tollens die er werden geheven, brachten de grafelijke schatkist heel wat op (bijv. de Zwintol die in Damme betaald diende te worden). Daarnaast bevoordeelde hij deze nieuwe stadjes tegenover oudere steden door hen handelsprivileges toe te kennen, zoals voor Damme gebeurde in de oorkonde van 1180. Hiermee stimuleerde de graaf de vorming van een nieuwe koopliedenstand, die in grotere mate aan hem onderworpen was dan deze in de oudere steden.⁵⁹ Volgens Van Werveke kon Damme dus worden beschouwd als een grafelijke stadsstichting, die bovendien deel uitmaakte van een breder, weloverwogen economisch plan.

In 1967 publiceerde Adriaan Verhulst een invloedrijk artikel waarin hij, steunend op het werk van zijn leermeester Van Werveke, het onderzoek naar de economische politiek van Filips van de Elzas verder uitdiepte.⁶⁰ Hij recupereerde de stelling van Van Werveke dat de graaf, gedreven door commerciële en politieke motieven, nieuwe havensteden stichtte, maar legde zich meer toe op de door de graaf gevoerde exploitatiepolitiek van zijn territorium. Zo stel-

58 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 6-7.

59 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 8.

60 A. VERHULST, 'Initiative comtale et développement économique en Flandre au XIIe siècle: le rôle de Thierry et de Philippe d'Alsace (1128-1191)', in: *Miscellanea Mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*, Groningen, 1967, p. 227-240.

de Verhulst dat de door Filips gestichte steden niet enkel een commerciële functie vervulden, maar eveneens een rol speelden in het nieuwe afwateringssysteem in de Vlaamse kustvlakte.⁶¹ De graaf liet deze nieuwe steden inrichten als plaatsen waarlangs het water uit de kustvlakte via grote sluizen naar zee kon worden afgeleid.⁶² Heel specifiek over Damme schreef Verhulst: “la fondation de Damme, en 1180, se situe dans le cadre des grands travaux que Philippe d’Alsace a fait entreprendre pour assurer la navigabilité du nouveau bras de mer qu’était le Zwin à cette époque”.⁶³

Eind jaren 1990, begin jaren 2000 pikte de Nederlandse stadshistoricus Reinout Rutte opnieuw in op het onderzoek naar stedenpolitiek en stadplanning door landsheren in de twaalfde en dertiende eeuw.⁶⁴ Daarbij besteedde hij onder meer aandacht aan de stadsstichtingen door Filips van de Elzas in Vlaanderen. Ook volgens Rutte speelde de graaf een rol bij de totstandkoming van Damme. Naast de door Van Werveke en Verhulst genoemde motieven, wees Rutte op het gebruik van stedenpolitiek en stadplanning als een grafelijk drukkingsmiddel om centrumsteden te controleren: via de nieuwe havensteden Damme, Grevelingen en Nieuwpoort kon Filips namelijk controle uitoefenen over de handelsstromen van en naar Brugge, Sint-Omaars en Ieper.⁶⁵ Waar Van Werveke en Verhulst voor Damme uitdrukkelijk over een stichting spraken, bleef Rutte voorzichtiger. Het is lang niet zeker of Filips Damme gesticht heeft, maar vast staat wel dat de graaf vanaf 1180 de ontwikkeling van een mogelijk oudere nederzetting bij de dam actief stimuleren.⁶⁶ Rutte besloot dat economische opbloei of een zich emanciperende bevolking bij de totstandkoming van Damme

61 A. VERHULST, ‘Initiative comtale’, p. 231.

62 A. VERHULST, ‘Polders en watering en in Vlaanderen: status quaestionis van het historisch onderzoek’, in: E. HUYSS & M. VANDERMAESEN (red.), *Polders en watering en*, p. 13.

63 A. VERHULST, ‘Initiative comtale’, p. 231.

64 Voor een algemeen overzicht, zie R. RUTTE, *Stedenpolitiek en stadplanning in de Lage Landen (12de-13de eeuw)*, Zutphen, 2002.

65 R. RUTTE, ‘Stadswording en machtspolitiek. Vergelijkend onderzoek met een modelmatige benadering’, in: *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 21 (2003), p. 84-86.

66 R. RUTTE, ‘Steden, graven en machtspolitiek. Stadplanning in Vlaanderen en Gelre in de 12de en 13de eeuw’, in: *Spiegel Historiae*, 39 (2004), p. 206.

eerder randvoorwaarden waren; van doorslaggevend belang was daarentegen de machtspolitiek van de Vlaamse graven.⁶⁷

Tijdens de tweede helft van de twintigste eeuw viel ook het lokale onderzoek naar het ontstaan van Damme niet stil. Een stimulans vormde de oprichting van de geschied- en heemkundige kring Sint Guthago in 1959, die specifiek de Zwinstreek als onderzoeksgebied heeft en het tijdschrift *Rond de Poldertorens* uitgeeft.⁶⁸ Desalniettemin was het wachten tot de jaren 1980 vooraleer er een stroomversnelling in het onderzoek kwam. Dit was een gevolg van het archeologisch en bodemkundig onderzoek dat in 1984 in de binnenstad van Damme werd uitgevoerd. Op basis van de archeologische bevindingen publiceerde Johan Termote in 1985 reeds een eerste artikel over het ontstaan en de primitieve ontwikkeling van de stad.⁶⁹ Dit artikel bood vernieuwende inzichten met betrekking tot de vroegste ruimtelijke ontwikkeling van Damme, een onderwerp dat in de oudere literatuur amper aan bod kwam.

In 1956 beweerde Vandenberghe al schoorvoetend dat de plaats waar Damme ontstond, een eilandje tussen twee uitlopers van het Zwin was geweest. De exacte ligging van de dam waarrond die nederzetting groeide, viel toen niet te bepalen.⁷⁰ Het bodemonderzoek in de jaren 1980 liet niet alleen toe de exacte locatie van de afsluitdijk te bepalen, maar ook het middeleeuwse verloop van de Zwinkreek door de stad te reconstrueren (afbeelding 4). Wat het verloop en het ontstaan van de andere dijken betreft, bleven (en blijven) voorlopig nog heel wat vragen bestaan. Termote vermeldde het verhaal over de Hollandse dijkwerkers, maar hechtte hier weinig geloof aan.⁷¹

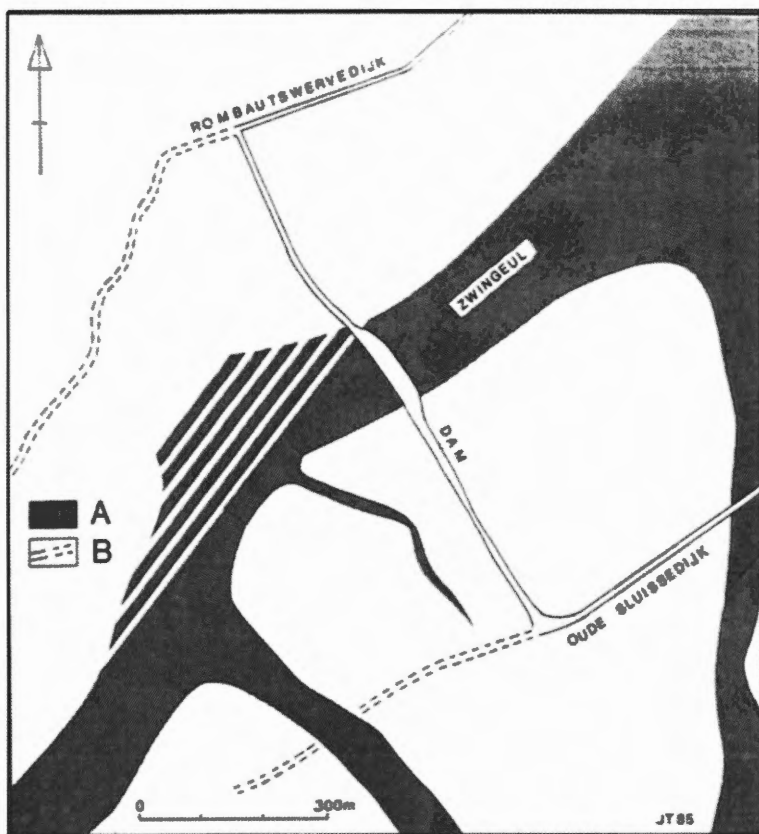
67 R. RUTTE, 'Steden, graven en machtspolitiek', p. 208.

68 Deze geschied- en heemkundige kring bestaat nog steeds; voor een overzicht van haar activiteiten, zie www.guthago.net.

69 J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', in: F. DIERICKX-VISSCHERS & F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, Knokke, 1985, p. 102-111.

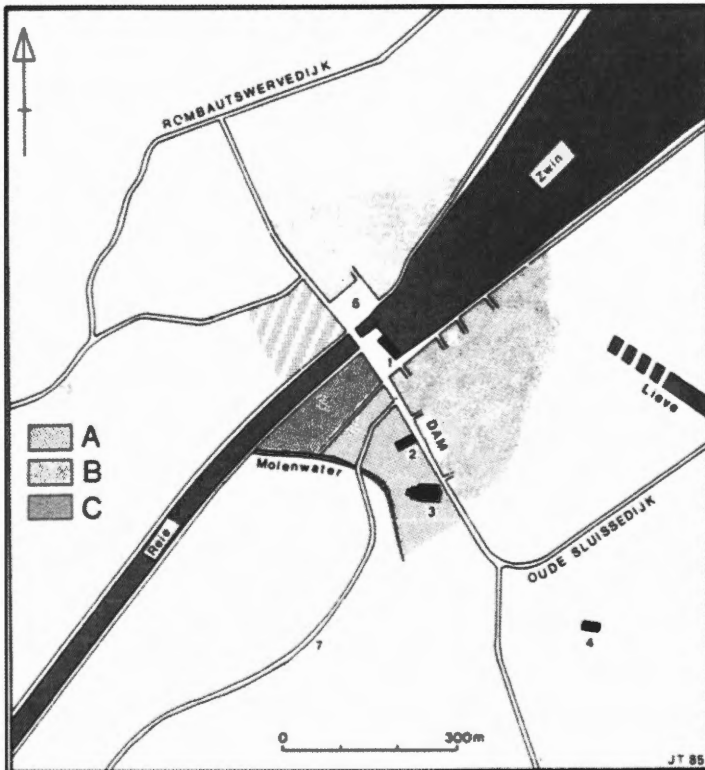
70 R. VANDENBERGHE, 'Bijdragen tot de geschiedenis van Damme', p. 48-49.

71 J. TERMOTE, 'Het Ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', p. 102-105.

Afbeelding 4: reconstructie van het landschap vóór de stichting van Damme door J. Termote: A/ Geul- en krekenselsel; B/ verloop en vermoedelijk verloop van de dijken (overgenomen uit: J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', in: F. DIERICKX-VISSCHERS en F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, Knokke, 1985, p. 107).

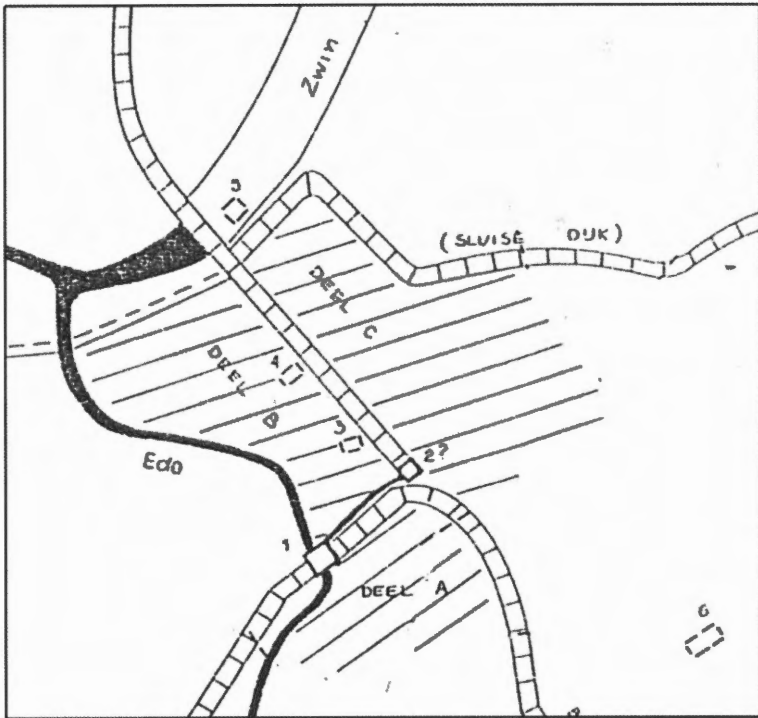
Volgens Termote was de eerste nederzetting vermoedelijk een vissersdorp, dat kort na de aanleg van de dam tot stand kwam en zich ten zuiden hiervan situeerde. De dam werd vermoedelijk rond 1170 aangelegd door de stad Brugge na aankoop van grafelijke gronden. Zoals door het vroegere onderzoek reeds werd aangetoond, hadden beide partijen hier immers baat bij. Nadat de stad Brugge de Reie had laten graven, evolueerde de vissersnederzetting vrij vlug tot een handelsplaats. In 1180 begiftigde de

Afbeelding 5; reconstructie van de ruimtelijke ontwikkeling van Damme door J. Termote: A/ twaalfde en eerste helft dertiende eeuw; B/ tweede helft dertiende eeuw; C/ slikkengebied in 1267 door Margareta van Vlaanderen aan de stad verkocht voor verdere stadsuitbreiding; 1/ Halle en schepenhuis; 2/ Sint-Janshospitaal; 3/ Onze-Lieve-Vrouwkerk; 4/ Sint-Katharinakerk; 5/ Korenmarkt (overgenomen uit: J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', in: F. DIERICKX-VISSCHERS en F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, p. 107).

graaf het plaatsje dan ook met stadsrechten en vrijstelling van tol in het kader van zijn economische politiek. Het stadsareaal werd begrensd door de dam in het noorden, een kapel of kerk toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw in het oosten, ten zuiden door de beek van het Molenwater en ten westen door een uitgestrekt slikgebied waar de Zwingeul was afgesneden (afbeelding 5).⁷²

72 J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', p. 105-107.

Afbeelding 6: Damme omstreeks 1130 volgens M. Coornaert: 1/ eerste afwateringssluis; 2/ vermoedelijke tweede afwateringssluis; 3/ latere Onze-Lieve-Vrouwkerk; 4/ later Sint-Janshospitaal; 5/ latere stadhuis; 6/ latere Sint-Katharinakerk (overgenomen uit: M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', in: *Rond de Poldertorens*, 28 (1986), p. 71).

Een jaar na Termote publiceerde Maurits Coornaert het artikel *Waar en wanneer is Damme ontstaan?* in het tijdschrift *Rond de Poldertorens*. Coornaert verschilde duidelijk van mening met Termote. Vooreerst huldigde Coornaert een andere visie over de middeleeuwse landschaps- en bedijkingsgeschiedenis. Hij stelde namelijk dat reeds in de achtste eeuw een bevaarbare geul ontstond op de plek waar later het Zwin zou stromen. Al vóór het jaar 1000 werd een dijk opgericht ten zuiden van deze geul: de *Branddijk*.⁷³ Deze bevatte een sluis die zorgde voor de afwatering

⁷³ M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', in: *Rond de Poldertorens*, 28 (1986), p. 53, p. 60.

van het achterliggende gebied via de beek de Ede. Precies bij deze sluis ontstond omstreeks het jaar 1000 een eerste vissersnederzetting, de vroegste kern van het latere Damme.⁷⁴ Met andere woorden, Coornaert dateerde de oorsprong van Damme dus niet alleen veel vroeger in de tijd, hij situeerde die eerste nederzetting ook meer naar het zuidoosten (afbeelding 6, deel A).

Coornaert stelde dat het gebied ten noordoosten van Brugge omstreeks het midden van de elfde eeuw rijp was voor indijking. Om het gebied tussen Brugge en het latere Damme te vrijwaren van getijdenwerking, werd bij deze bedijking - die volgens Coornaert uit circa 1040 stamde - een dam aangelegd door de geul, aansluitend op de eerder vermelde *Branddijk*.⁷⁵ Door deze afdamming werd het vissershaventje echter afgesloten en vond een verschuiving van de bewoning plaats in noordelijke richting (afbeelding 6, deel B).⁷⁶ Een volgende stap in het inpolderingsproces was de aanleg van de *Sluise Dijk*, eveneens in de elfde eeuw, die vertrok aan de dam en in noordoostelijke richting langs de rechteroever van het Zwin liep. De bewoners van de primitieve nederzetting verhuisden nu ook naar het gebied tussen de dam en de *Sluise Dijk* (afbeelding 6, deel C), terwijl de oudste kern verlaten werd.⁷⁷ Aldus ging Coornaert opnieuw in tegen Termote, die de bewoning van de gebieden aan de noordzijde van de dam pas in de tweede helft van de dertiende eeuw dateerde.⁷⁸

Ten laatste tegen het midden van de elfde eeuw groeven de Bruggelingen de Reie uit tot bij Damme, na de opkoop van grafelijke gronden. Dit kanaal stimuleerde de ontwikkeling van de nederzetting enorm. Om die reden moet Damme volgens Coornaert dan ook al vóór 1180 stadsrechten hebben gekregen.⁷⁹ Hij verwees daarvoor naar de tekst van de oorkonde uit 1180, waarin de

74 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 62-63.

75 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 65-66.

76 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 73.

77 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 77-80.

78 J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', p. 108.

79 Erg consequent was Coornaert niet, want in een ander artikel stelde hij dat Damme pas in het jaar 1180 stadsrechten kreeg (M. COORNAERT, 'De watermolen en de havenkille van Damme', in: *Rond de Poldertorens*, 32 (1990), p. 97-98).

Vlaamse graaf melding maakte van *burgensibus meis de Dam omnibus, infra scabinatum eiusdem villae manentibus*. Hieruit blijkt dat de plaats ten tijde van het opstellen van deze oorkonde reeds 'stad' (*villa*) werd genoemd en dat de bewoners het statuut van burgers (*burgenses*), bezaten.⁸⁰ Volgens Coornaert zou de stad dus al eerder het recht op een eigen schepenbank hebben verkregen, wat Damme in juridisch opzicht zelfstandig maakte en onderscheidde van het omringende platteland.⁸¹ Het klopt in elk geval wel dat de oorkonde uit 1180 geen melding van dat recht maakt en enkel handelsprivileges opsomt, in tegenstelling tot wat sommige historici eerder, maar ook later nog beweerden.⁸²

De opvattingen van Coornaert wijken dus vrij sterk af van de vroegere en recentere opvattingen over de oorsprong van Damme. Jammer genoeg is het niet steeds duidelijk op welke bronnen de auteur zich baseerde. Recent onderzoek heeft echter wel aangetoond dat de landschapsgeschiedenis die Coornaert schetste en waarvoor hij zich voornamelijk baseerde op het transgressiemodel, niet correct is. De accuratesse van Coornaerts visie blijft dus betwifelbaar, maar geeft wel aan dat er nog steeds onzekerheid heerst over de oorsprong van de stad Damme.

Een nieuw element in het onderzoek naar de oorsprong van Damme werd aangereikt door Adriaan Verhulst, toen deze in

- 80 Over de interpretatie van de begrippen *villa* en *burgenses* (en aanverwante begrippen) zijn al liters inkt gevloeid. Het is binnen het kader van dit artikel uiteraard niet mogelijk om dieper in te gaan op dit aartsmoeilijke debat. Voor een recent overzichtswerk terzake, voorzien van een uitgebreide bibliografie, zie J. VAN LOON, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'. Een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*, Gent, 2000.
- 81 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 80-83. Mogelijk kreeg Damme stadsrechten tussen 1165 en 1177, toen Filips van de Elzas tal van steden in het graafschap Vlaanderen eenzelfde nieuwe keure schonk. Voor meer informatie over deze zogenaamde 'Grote Keure': R. C. VAN CAENEGEM & L. MILIS, 'Kritische uitgave van de 'Grote Keure' van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165-1177)', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 134 (1977), p. 207-257.
- 82 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', 130; R. VANDENBERGHE, 'bijdrage tot de geschiedenis van Damme', p. 50; J. TERMOTE, 'Het ontstaan en stadsontwikkeling van Damme', p. 105; G. CALLAERT e.a., *Provincie West-Vlaanderen. Gemeente Damme*, p. 6.

1998 samen met Thérèse De Hemptinne en Lieve De Mey een ongedateerde grafelijke oorkonde uitgaf die tot dan toe weinig aandacht had gekregen.⁸³ Daarin stelde Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen van 1128 tot 1168, het toltarief voor de havenplaats *Letterswerve* (*Littersuerua*) vast. In de inleiding van deze uitgave opperde Verhulst dat deze plaats de voorloper van Damme moet zijn geweest.⁸⁴ Een bisschoppelijke oorkonde uit het jaar 1163 vermeldt dat de kapel van *Letterswerve* ondergeschikt was aan de kerk van Oostkerke, op de linkeroever van het Zwin. *Letterswerve* is enkel gekend via deze twee vermeldingen en de naam lijkt verdwenen te zijn na de tweede helft van de twaalfde eeuw. Volgens Verhulst kwam dat omdat de plaats verlaten werd ten voordele van het nieuwe, nabijgelegen Damme.

Zoals al duidelijk werd uit eerder onderzoek, ontstond Damme vóór 1180 aan het uiteinde van het Zwin dankzij de aanleg van een dam, de Reie en een sluis door de stad Brugge, wellicht in samenwerking met de graaf van Vlaanderen.⁸⁵ Verhulst voegde hieraan toe dat deze werken waarschijnlijk pas in de jaren 1170 werden uitgevoerd. Hiervoor baseerde hij zich op een grafelijke oorkonde uit 1174 over de onteigening van gronden aan het uiteinde van het Zwin om er een dijk te kunnen aanleggen. Volgens Verhulst was *Letterswerve* een haven die vóór de uitvoering van deze werken in dezelfde omgeving gelegen was.⁸⁶ Verhulst situeerde haar ontstaan tussen 1110 en 1163, vermits de kapel van *Letterswerve* ontbrak in de opsomming van kapellen afhankelijk van Oostkerke uit 1110.⁸⁷

83 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY en A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu, institué par le comte de Flandre Thierry d'Alsace (1128-1168) pour le port de Littersuerua, précurseur du port de Damme', in : *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 164 (1998), p. 143-172. De betekenis van deze oorkonde voor de handelsgeschiedenis van het graafschap Vlaanderen werd behandeld in A. VERHULST, 'Keulse handelaars in het Zwin tijdens de twaalfde eeuw en de vroegste ontwikkeling van de Vlaamse zeehavens', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 81 (1998), p. 351-358.

84 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 143.

85 Ook elders in het graafschap toonde Filips van de Elzas zich zeer bedrijvig in het aanleggen van kanalen, zie H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 12-13.

86 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 149-151.

87 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 146-147.

Hij identificeerde deze kapel tenslotte als de Sint-Katharinakerk, een geïsoleerde kerk ten zuidoosten van Damme.⁸⁸ In de ogen van Verhulst zou de oudste kern te Damme dus rond deze kerk hebben gelegen, langs een zuidelijkere uitloper van het Zwin (zie afbeeldingen 4 en 5).⁸⁹ Na de stichting van Damme werd *Letterswerve* door deze van kaaien voorziene haven, die bovendien een goede verbinding met Brugge bezat, overvleugeld en opgeslorpt.⁹⁰

Jacques de Grootte reageerde in 2003 op de visie van Verhulst met een eigen artikel over *Letterswerve*. De Grootte is geen historicus van opleiding, maar voert in zijn vrije tijd historisch onderzoek naar de Zwinstreek en publiceert de resultaten op zijn persoonlijke website (www.tzwin.be). Daarnaast is hij auteur van enkele artikels in *Rond de Poldertorens* en wordt zijn (historische) kennis van de streek ook door professionele historici gewaardeerd.⁹¹ De Grootte is het oneens met Verhulst inzake de lokalisering van *Letterswerve*.⁹² Indien *Letterswerve* effectief mag worden vereenzelvigd met een nederzetting rond de Sint-Katharinakerk, dan rijst de vraag waarom de Bruggelingen de Reie naar de noordelijke uitloper van het Zwin groeven en niet in de richting van het bestaande haventje.

Afgaand op het verloop van het Zwin stelde De Grootte bovendien dat de *Oude Sluisse dijk*, ten zuiden van de waterloop, werd aangelegd vóór het ontstaan van de eigenlijke Zwinkreek in 1134. Ter hoogte van Monnikerede maakte de kreek immers een bocht naar het westen, die niet te verklaren is indien de *Oude Sluisse*

88 In een artikel over de middeleeuwse parochie Oostkerke lokaliseerde ook Coornaert *Letterswerve* bij de Sint-Katharinakerk, evenwel zonder verdere argumentatie (M. COORNAERT, 'Het tienderecht in de oorspronkelijke parochie Oostkerke en op het eiland Wulpen (deel 1)', in: *Rond de Poldertorens*, 31 (1989), p. 17).

89 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY en A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 151-154; A. VERHULST, 'Keulse handelaars', p. 356.

90 A. VERHULST, 'Keulse handelaars', p. 354, 356.

91 Verhulst, de Hemptinne en De Mey bedankten De Grootte bijvoorbeeld voor zijn hulp en advies bij hun uitgave van de oorkonde over *Letterswerve* (T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 143).

92 J. DE GROOOTE, *Letterswerve*, 2003 (gepubliceerd op www.tzwin.be/letterswerve.htm), geconsulteerd op 13 september 2012.

dijk nog niet bestond in het jaar van de overstroming (afbeelding 1). Dit impliceert dat een nederzetting ter hoogte van de Sint-Katharinakerk, die achter deze dijk gelegen was, in de twaalfde eeuw was afgesneden van de waterloop en dus bezwaarlijk een belangrijke haven kan zijn geweest (afbeelding 5). Op basis van deze argumenten meende De Groote dan ook dat *Letterswerve* meer naar het noorden gelegen was, met name precies op de plek waar Damme in de jaren 1170 ontstond. Heikel punt is dan natuurlijk de naamsverandering: waarom werd *Letterswerve* plots Damme genoemd? De Groote achtte het mogelijk dat *Letterswerve* kort vóór het oprichten van de dam zodanig werd getroffen door een overstroming, dat de heropgerichte nederzetting genoemd werd naar die - inmiddels opgeworpen - dam.⁹³

Wie gelijk heeft, Verhulst of De Groote, valt voorlopig niet te achterhalen. Dankzij het onderzoek van beide historici weten we wel dat *Letterswerve* de oudste bewoningskern in Damme moet zijn geweest. Waar die bewoningskern precies lag en hoe die eruit zag, blijft echter voer voor speculatie. Er bestaan geen waterdichte argumenten om één van beide visies te verkiezen. Verhulst legde niet uit waarom de kapel van *Letterswerve* mag vereenzelvigd worden met de Sint-Katharinakerk. De Grootes uitleg over de naamsverandering bevredigt al evenmin: de overstroming die aan de basis zou hebben gelegen van de heropgerichte nederzetting en naamsverandering, is historisch niet gedocumenteerd. Archeologisch onderzoek kan in de toekomst misschien een oplossing brengen. Of misschien kan de toponymie raad brengen: Maurits Gysseling verklaarde de naam *Letterswerve* immers als 'kunstmatige heuvel in het zeekeleigebied'.⁹⁴ Als dat klopt, dan moet er worden gezocht naar een (voormalige) verhevenheid in het landschap, die bovendien door mensenhanden werd opgeworpen.

Na 2003 werden geen nieuwe inzichten meer toegevoegd aan het dossier over het ontstaan en de primitieve ontwikkeling

93 J. DE GROOTE, *Letterswerve*, 2003.

94 M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijken West-Duitsland (vóór 1226)*, Brussel, 1960, p. 625.

van Damme. Wel verschenen enkele overzichtswerken over de geschiedenis van het stadje, waarvan het belangrijkste werd geschreven door Marc Ryckaert. In een boek over de meest markante 'plaatsen van herinnering' in de Nederlanden, schetste deze Brugse historicus een overzicht van de middeleeuwse op- en neergang van Damme, met uitgebreide aandacht voor de ontstaansfase van de stad.⁹⁵ Die startte met bedijkingswerken in de Zwinstreek in de jaren 1160-1170, waarbij op het uiterste bevaarbare punt van het Zwin een dam werd aangelegd. De juiste datering van deze werken is niet bekend, maar vermoedelijk vonden ze plaats na 1174, toen de Vlaamse graaf Filips van de Elzas er gronden onteigende met het oog op waterbouwkundige werken. In dezelfde periode groeven de Bruggelingen, op zoek naar een nieuwe verbinding met de Noordzee, een kanaal tot bij de dam, waar het water via een sluis in de dam in het Zwin uitmondde. Rond deze dam verrees al snel een nieuwe nederzetting, Damme, die zou uitgroeien tot de voorhaven van Brugge. Vóór de uitvoering van deze bedijkingswerken lag aan het uiteinde van het Zwin reeds een oudere havenplaats, *Letterswerve*, die als voorloper van Damme beschouwd kan worden. De exacte ligging van het plaatsje is nog omstreken. In het kader van zijn economische politiek stimuleerde de Vlaamse graaf de ontwikkeling van Damme via de toekenning van handelsprivileges, onder meer in 1180. Hiermee was de basis gelegd voor Dammes opgang tot één van de belangrijkste havensteden in het graafschap Vlaanderen.⁹⁶

Ryckaert is zeer goed op de hoogte van de vroegere en nieuwste ontwikkelingen in het onderzoek en heeft deze verwerkt in zijn bijdrage. Zijn synthese mag dan ook doorgaan als de huidige stand van het onderzoek naar het ontstaan van Damme. Bovendien is zijn bijdrage ook zeer toegankelijk voor een breder publiek zonder specifieke voorkennis van de streek of de Damse geschiedenis. De beknopte literatuurlijst vormt dan weer een goed vertrekpunt

95 M. RYCKAERT, 'Damme. Van bruisende havenstad tot schone slaapster', in: W. BLOCKMANS & H. PLEIJ (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm*, Amsterdam, 2007, p. 130-143.

96 M. RYCKAERT, 'Damme', p. 136-139.

voor al wie meer wil weten over de middeleeuwse geschiedenis van Damme. En met Ryckaerts bijdrage is ook ons overzicht van het onderzoek naar het ontstaan van Damme afgerond.

HET ONTSTAAN VAN SLUIS: EEN ANDERE STAD, EEN ANDER ONDERZOEK

Alvorens een overzicht te geven van de wetenschappelijke literatuur over het ontstaan van Sluis, is het nodig om enkele problemen in verband met de naam van de stad aan te stippen. Met Sluis moet men namelijk oppassen, want er bestonden meerdere plaatsen in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen die Sluis heetten: naast Sluis aan het Zwin was er bijvoorbeeld ook Sluis in het ambacht Veurne en l'Écluse ten zuiden van Douai.⁹⁷ Verwarring is dus mogelijk en heeft ook effectief plaatsgevonden.⁹⁸

Een tweede 'probleem' met betrekking tot de naam van het stadje is dat Sluis aanvankelijk bekend stond onder een andere naam: *Lamminsvliet*.⁹⁹ In de dertiende eeuw was voornamelijk sprake van *Lamminsvliet*; de naam Sluis verscheen pas regelmatig vanaf 1302.¹⁰⁰ Nadat beide namen een tijd lang samen voorkwamen, haalde Sluis in de loop van de veertiende eeuw de bovenhand, terwijl *Lamminsvliet* in onbruik raakte. Een afdoende verklaring voor het

97 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling van Sluis*, p.16.

98 Zo beweerde Henri Pirenne in het eerste deel van zijn *Histoire de Belgique* dat de inwoners van de Nederlanden ("les Belges") reeds in de Karolingische periode handel drevan met het buitenland via de havens van Sluis, Quentovic en Dorestad (H. PIRENNE, *Histoire de Belgique. Des origines au commencement du XIVe siècle*, Brussel, 1900, p. 31). Zijn opvatting was gebaseerd op een oorkonde uit het jaar 831, waarin Lodewijk de Vrome de kerk van Straatsburg tolvrijheid verleende in heel zijn rijk, behalve in Quentovic, Dorestad en *Clusas*. Pirennes leerling Gaston-Gérard Dept toonde echter aan dat *Clusas* hier niet met het stadje aan het Zwin mag worden vereenzelvigd, maar waarschijnlijk naar een bergpas in de Alpen verwees (G.-G. DEPT, 'Le mot "Clusas" dans les diplômes carolingiens', in: *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne par ses anciens élèves et ses amis à l'occasion de sa quarantième année d'enseignement à l'université de Gand 1886-1926*, dl. 1, Gent, 1926, p. 89-90). Pirenne sprak zichzelf overigens tegen aangezien hij verder in zijn *Histoire de Belgique* stelde dat Sluis in 1293 werd gesticht aan de oevers van het Zwin (H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, p. 260).

99 K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl. 9, 1929, p. 56-57.

100 Een andere vermelding van Sluis vóór 1302 dateert uit 1290: *van dat de stede van Brucghe hoft es der Slus* (K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl.14, 1933, p. 882).

voorkomen van de twee namen is er nog niet. *Lamminsvliet* zou een lokale naam kunnen geweest zijn, terwijl Sluis aanvankelijk door lieden van buiten de stad werd gebruikt. Geleidelijk namen ook de bewoners van de stad zelf de benaming Sluis over en raakte *Lamminsvliet* in onbruik.¹⁰¹ Elisabeth Gottschalk stelde echter dat Sluis de oorspronkelijke naam van de stad was. *Lamminsvliet* was volgens haar een officiële benaming die evenwel niet werd gebruikt door bevolking of handelaars.¹⁰²

Dat het wel degelijk om eenzelfde plaats ging, blijkt uit een oorkonde uit 1309 waarin sprake is van *Lamminsvliet qu'on apelle Lescluze*.¹⁰³ Warnkönig, wiens bijdrage aan het onderzoek naar het ontstaan van Damme hierboven reeds werd besproken, zag dat echter anders. Hij was van mening dat er aanvankelijk twee nederzettingen bestonden, één in *Lamminsvliet* en een andere oostelijker bij een sluis.¹⁰⁴ Die situatie zou verklaren waarom er twee plaatsnamen bestonden. Helaas ging hij hier niet dieper op in en verzuimde hij argumenten naar voor te schuiven.

De precieze oorsprong van beide namen is onduidelijk. Sluis verwijst uiteraard naar een sluis, die zich mogelijk bevond in de dijk bij de nederzetting en waarlangs het water uit de achterliggende polders via een beek in het Zwin uitmondde.¹⁰⁵ Die beek was mogelijk de *Lamminsvliet*, wat letterlijk 'vliet van Lambert' betekent. Oorspronkelijk was dat dus een waternaam, die vanaf een bepaald moment ook als nederzettingsnaam werd gebruikt (een fenomeen dat wel vaker voorkwam, zie bijv. de vele dorpsnamen eindigend op -beek). Lambert verwees dan mogelijk naar de heer van

101 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', in: *Hansische Geschichtsblätter*, 32 (1905), p. 79-80.

102 M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, p. 53-54.

103 K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl.9, 1929, p. 56.

104 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 2, p. 36.

105 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 29.

Aardenburg, Lambrecht Nappin van Rodanburg (1100-1128),¹⁰⁶ of naar de heilige Lambertus, de beschermheilige van de stad.¹⁰⁷

Niet alleen de naam van de stad, maar ook de toekenning van stadsrechten vormde voorwerp van historisch debat. In Gramayes *Antiquitates illustrissimi comitatus Flandriae* (1708) en Sanderus' *Flandria Illustrata* (1641) staat te lezen dat Sluis stadsrechten zou hebben gekregen van Margareta van Constantinopel, gravin van Vlaanderen van 1244 tot 1278. Warnkönig verzette zich tegen deze opvatting. In zijn *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte* gaf hij een oorkonde van haar opvolger Gwijde van Dampierre uit het jaar 1293 uit waarin deze het rechtsgebied van de schepenen van *Lamminsvliet* vastlegde, de inwoners tolvrijheden verleende en hen een aantal betalingen oplegde.¹⁰⁸ Warnkönig dichtte dus een veel belangrijker rol toe aan Gwijde van Dampierre. Dat kwam niet alleen tot uiting in zijn betoog, maar ook in het regest bij de uitgave van de oorkonde: "Graf Guido von Flandern erhebt den Ort Lamminsvliet (oder Sluis) zur Stadt, und ertheilt ihm Privilegien."¹⁰⁹ Merk op dat Warnkönig *Lamminsvliet* en Sluis hier dan toch weer met elkaar vereenzelvigde.

Na rechtshistoricus Warnkönig ging ook de bekende diplomaat Alphonse Wauters dieper in op het ontstaan van Sluis. Hij deed dat in het kader van zijn uitgave van middeleeuwse oorkonden met betrekking tot de Belgische geschiedenis.¹¹⁰ In de uitgebreide inleiding op het zesde deel van deze imposante reeks, waarin oorkonden uit de periode 1280-1300 zijn opgenomen, stelde Wauters dat Sluis zeker na 1251 is ontstaan.¹¹¹ In het midden van

106 E. WARLOP, *De Vlaamse adel vóór 1300. Deel II: bijlagen. Alfabetisch repertorium van edele geslachten (midden 9de-eind 13de eeuw)*, Handzame, 1968, p. 127.

107 J.H. VAN DALE, *Een blik op de vorming der stad Sluis en op den aanleg harer vestingwerken van 1382 tot 1578*, Middelburg, 1871, p. 1-2.

108 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, p. 62-64.

109 Resp. L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 2, p. 36-38 en p. 62.

110 *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, A. WAUTERS e.a. (ed.), 11 delen, Brussel, 1866-1971.

111 A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, dl. 6, Brussel, 1881, p. ci.

de dertiende eeuw hadden de Gentenaars immers het plan opgevat om een kanaal te graven naar het Zwin, meer bepaald naar Aardenburg. In een oorkonde uit 1251, die de jurisdictie over dit kanaal en haar oevers nader bepaalde, wordt verwezen naar het gebied tussen Aardenburg en Muide, waar Sluis is gelegen, maar van Sluis of *Lamminsvliet* is in de oorkonde geen sprake. Wauters leidde hieruit af dat de plaats toen helemaal nog niet bestond. Verder volgde hij de mening van Warnköning dat Sluis omstreeks het jaar 1293 tot stad werd verheven.¹¹² En zoals hoger reeds werd vermeld, nam ook Henri Pirenne deze opvatting over.¹¹³

Niet iedereen was het echter eens met de opvatting dat Sluis in het jaar 1293 stadsrechten kreeg. Reeds in de negentiende eeuw verzette Hendrik Janssen zich tegen deze stelling in een boek over de geschiedenis van zijn geboorteplaats Sint-Anna-ter-Muiden (het vroegere *Muide*).¹¹⁴ In zijn ogen werd Sluis in 1293 helemaal niet tot stad verheven, maar werd in de grafelijke oorkonde uit 1293 het stedelijke rechtsgebied van een reeds bestaande stad bepaald. In de oorkonde is immers sprake van 'de schepenen en gemeenschap van de stad *Lamminsvliet*'. Volgens Janssen was Sluis dus veel vroeger ontstaan, ten laatste bij het begin van de dertiende eeuw. Ter ondersteuning van deze stelling verwees hij naar een grafelijke oorkonde uit het jaar 1237, waarin *l'Esclusa* reeds op één lijn werd geplaatst met andere Vlaamse steden.¹¹⁵ Ondertussen is evenwel aangetoond dat het hier niet ging om Sluis aan het Zwin, maar om L'Écluse ten zuiden van Dowaaï.¹¹⁶

Gilliodts-van Severen sloot zich in de inleiding van zijn uitgave van de kostuimen van Sluis aan bij Janssen en bepleitte eveneens de hogere ouderdom van Sluis. In de oorkonde van 1293 wijst alles op een reeds ontwikkelde nederzetting. Om zijn mening kracht

112 A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes*, dl. 6, p. cii.

113 H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, p. 260.

114 H.Q. JANSSEN, *St. Anna ter Muiden, beschouwd als plaats sedert het ontstaan des stad Mude in 1241 en als christelijke gemeente van den aanvang der XVIe eeuw tot op onze dagen: eene geschiedkundige proeve*, Middelburg, 1850, p. 228-230.

115 H.Q. JANSSEN, *St. Anna ter Muiden*, p. 230.

116 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 67-68.

bij te zetten, verwees Gilliodts-van Severen naar het *Transport van Vlaanderen*, een lijst met belastingen die de Vlaamse steden jaarlijks gezamenlijk moesten betalen en waarbij elke stad een bijdrage leverde in verhouding tot zijn belang. In 1307 was de bijdrage van Sluis al hoger dan deze van alle andere stadjes in de regio ten oosten van Brugge. Gilliodts-van Severen achtte het in elk geval onmogelijk dat Sluis op amper vijftien jaar tijd een dergelijke opgang had gekend.¹¹⁷ Bovendien riep hij op om af te stappen van de gewoonte om het ontstaan van een stad als Sluis op een exacte datum vast te pinnen.¹¹⁸

Bij deze laatste opmerking kreeg hij de steun van de Duitse historicus Rudolf HÄPKE, die in zijn artikel *Die Entstehung von Sluis* onomwonden stelde dat “eine «Gründung» von Sluis nicht anzunehmen [ist]”.¹¹⁹ Dit weerhield HÄPKE er echter niet van een poging te ondernemen om de periode waarin Sluis zich tot stad ontwikkelde, nader te bepalen. Zijn oog viel op een passage in een stadsordonnantie van 23 november 1290, uitgegeven door Gilliodts-van Severen: “*Nous, eschevin et communitez de le ville de Lammins vliete, faisons savoir a tous [...] que no treschier sires Guy, cuens de Flandre et marcis de Namur, ait nostre ville de Laminsvliete devant dicte fait franke ville et ville de loy et nous maismes frankis et fait franc bourgeois.*”¹²⁰ Hieruit valt af te leiden dat Gwijde van Dampierre *Lamminsvliet* tot *franke ville et ville de loy* had gemaakt, wat volgens HÄPKE inhield dat de nederzetting een eigen schepensbank, stadsbestuur en baljuw had verkregen en dus een onafhankelijke stad was geworden. Vermits Margareta van Constantinopel in het jaar 1278 afstand deed van het graafschap ten voordele van haar zoon Gwijde, moet *Lamminsvliet* deze rechten verkregen hebben in de periode tussen 1278 en 1290.¹²¹

117 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome quatrième: Ostende, Oudenburg, Sluis*, Brussel, 1892, p. 450; Gilliodts-Van Severen maakte onder meer de vergelijking met Damme, wiens bijdrage in 1307 slechts 8 s. 9 d. bedroeg.

118 GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Sluis*, p. 449.

119 R. HÄPKE, ‘Die Entstehung von Sluis’, p. 67.

120 *Coutumes des pays et comté de Flandre ... Tome quatrième: Ostende, Oudenburg, Sluis*, L. GILLIODTS-VAN SEVEREN (ed.), p. 499.

121 R. HÄPKE, ‘Die Entstehung von Sluis’, p. 72-73.

In tegenstelling tot wat Warnkönig, Wauters en Pirenne dachten, weerlegde Häpke dus dat *Lamminsvliet* pas in 1293 stadsrechten verwierf. *Lamminsvliet* kon wel niet ouder zijn dan het naburige Muide, zoals Janssen reeds had aangestipt.¹²² Bij de bepaling van het rechtsgebied van Muide in 1242 was van *Lamminsvliet* immers geen sprake, hoewel de plaatsen dicht bij elkaar lagen. Uit de oorkonde uit 1293 betreffende het rechtsgebied van *Lamminsvliet* blijkt bovendien dat de schepenen van Muide geen aanspraken konden maken op het territorium van *Lamminsvliet*. Häpke stelde zich de vraag of de site in 1242 nog onbedijkt en onbewoonbaar was. In dat geval valt het ontstaan van *Lamminsvliet* te situeren tussen 1242 en 1278.¹²³ Dat de plek in 1242 nog buiten de dijken lag en overspoeld werd door het Zwin, is zeer plausibel, maar langs de andere kant bezat Häpke geen harde argumenten om aan te nemen dat *Lamminsvliet* effectief vóór 1278 zou zijn ontstaan.

Bij de bespreking van de Damse historiografie werd reeds verwezen naar de kroniek met het verhaal van de dijkwerkers die door graaf Floris van Holland na het verdrag van Brugge naar Vlaanderen werden gezonden. Gilliodts-van Severen signaleerde dat de kroniekschrijvers niet enkel het ontstaan van Damme aan de werkzaamheden van deze dijkwerkers toeschreven, maar ook dat van Sluis.¹²⁴ Ook Häpke besteedde aandacht aan deze kroniek. Hoewel hij net als Antoine de Smet terughoudend was over de betrouwbaarheid van de gepresenteerde 'feiten', meende hij dat de herinnering aan de dijkenbouw rond het Zwin tijdens de regeerperiode van graaf Filips van de Elzas mogelijk aan de basis van het verhaal lag. Vóór deze bedijking kon immers van *Lamminsvliet* geen sprake zijn geweest.¹²⁵ Daar Filips van de Elzas het graafschap Vlaanderen bestuurde vanaf 1157 als mederegent van zijn vader en vanaf 1168 als graaf, is deze hypothese echter tegenstrijdig met Häpkes eerder gemaakte opmerking dat het gebied waar Sluis later ontstond in 1242 nog niet bedijkt was. Häpke nam dan ook geen

122 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 73-74.

123 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 72.

124 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Sluis*, p. 443-444.

125 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 71.

duidelijk standpunt in, maar het is in elk geval duidelijk dat een precieze chronologie van de bedijkingswerken in de Zwinstreek cruciaal is voor een goed begrip van de ontstaansgeschiedenis van Sluis.

Antoine de Smet besprak eveneens de ontstaansgeschiedenis van Sluis in zijn hoger vermelde artikel *L'origine des ports du Zwin* uit 1937.¹²⁶ Daarin steunde hij hoofdzakelijk op het werk van Häpke. De Smet stelde dat Sluis pas ontstaan kon zijn na het midden van de dertiende eeuw en wees daarvoor - net als Häpke - op de oorkonde uit 1242 waarin het grondgebied van Muide werd vastgelegd. Hij voegde hier nog aan toe dat *Lamminsvliet* niet voorkwam in de Brugse baljuwsrekening uit het jaar 1254-1255, waarin nochtans elke andere plaats uit de omgeving bij naam werd genoemd.¹²⁷ Op basis van dit *argumentum ex silentio* nam De Smet aan dat Sluis pas na deze datum ontstond. Verder recupereerde hij de stelling van Häpke over de toekenning van de Sluise stadsrechten in de periode 1278-1290.

Een volgende auteur in dit overzicht is Jozef Backerra. In een verhandeling uit 1959 maakte deze een uitgebreide *round up* over het ontstaan van Sluis en onderscheidde daarbij drie vraagstukken, die hij apart behandelde: ten eerste de oorsprong van de stad, ten tweede de mogelijkheid van een geplande stichting en ten derde de verlening van stadsrechten, of preciezer, de verlening van een eigen schepenbank en een eigen stadsrecht. Wat het eerste vraagstuk betreft, meende Backerra dat de stad op het einde van de dertiende eeuw nog een jonge nederzetting was.¹²⁸ Ter ondersteuning van deze stelling verwees hij naar een grafelijke schenking uit 1282. In dat jaar schonk Gwijde van Dampierre een aantal schorren langs het Zwin aan zijn zoon Jan van Namen, die deze in de daaropvolgende jaren liet inpolderen. Ook Sluis behoorde later tot de bezittingen

126 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 139-141.

127 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 140; voor een uitgave van deze baljuwsrekening zie H. NOWÉ (ed.), *Les baillis comtaux de Flandre. Des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929, p. 416-426 (voor de opsomming van de plaatsen, zie p. 420-421).

128 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling van Sluis*, p. 16.

van Jan van Namen. Backerra concludeerde dat het territorium van Sluis deel uitmaakte van de schenking in 1282. Bovendien meende hij dat Sluis toen nog niet bestond.¹²⁹ Indien Jan van Namen niet enkel schorren maar ook een nederzetting/stad had verkregen, dan zou dit immers in de schenkingsakte zijn vermeld.¹³⁰ Het feit dat pas na 1325 een eerste kerk werd gebouwd in Sluis, wijst er volgens Backerra eveneens op dat het om een vrij jonge nederzetting ging. Het is moeilijk aan te nemen dat de inwoners van een reeds ontwikkelde stad langer dan veertig jaar hun kerkelijke plichten elders of in een voorlopig kerkgebouw vervulden.¹³¹

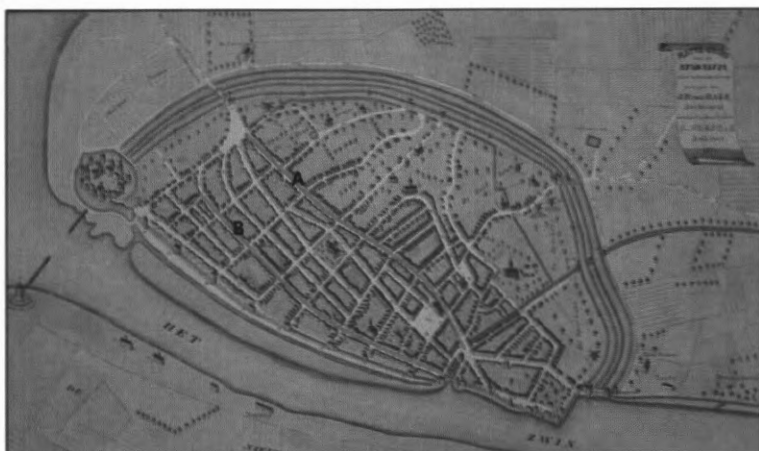
De bijzonder korte tijdsperiode tussen 1282 en 1290, het jaar waarin *Lamminsvliet* reeds eigen schepenen had, bracht Backerra op de piste van een stadsstichting, zijn tweede vraagstuk. Hiervoor reikte hij bijkomende argumenten aan. Vooreerst was het ingrijpen van de landsheer bij het ontstaan van steden niet ongewoon. Zoals hierboven reeds vermeld, voerde graaf Filips van de Elzas in de twaalfde eeuw al een doelbewuste politiek van stadsstichtingen. In 1250 had Margareta van Vlaanderen het plan opgevat om een nieuwe nederzetting te stichten aan de oevers van het Zwin, maar dat werd evenwel nooit uitgevoerd. Het lijkt dus zeker niet onmogelijk dat ook bij het ontstaan van Sluis stadsplanning van hogerhand gemoeid was.

Volgens Backerra wijst ook de stadsplattegrond van Sluis in die richting (afbeelding 7). Het stratenpatroon bestond uit twee parallelle dijken die verbonden waren door middel van een reeks kaarsrechte evenwijdige straten. Deze straten waren op hun beurt onderling verbonden door een aantal rechte straten, min of meer evenwijdig aan de dijken, waardoor een dambordpatroon ontstond. Bovendien waren de negen straten die de dijken verbonden stuk voor stuk naar heiligen vernoemd, terwijl dit voor geen en-

129 Edouard Bernays vermeldde in een artikel uit 1925 reeds dat "le schorre sur lequel peu après devait s'élever l'Écluse" deel uitmaakte van de schenking in 1282 (E. BERNAYS, 'Marie d'Artois Comtesse de Namur, Dame de l'Écluse et de Poilvache', in: *Annales de la Société Archéologique de Namur*, 37 (1925), p. 14).

130 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 17.

131 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 18, 94.

Afbeelding 7: Sluis in het midden van de vijftiende eeuw, met aanduiding van de Oude Dijk of Zuiddijk (A) en de Hoogstraat (B) (bewerking van een reconstructietekening ontworpen door J. H. van Dale en in kaart gebracht door L. Noest, overgenomen uit J. H. VAN DALE, *Een blik op de vorming der stad Sluis en op den aan aanleg harer vestingwerken van 1382 tot 1587*, Middelburg, 1871).

kele andere straat in de stad het geval was. Dit alles wees volgens Backerra op een geplande stadsaanleg.¹³²

Vraag is dan natuurlijk wie als initiatiefnemer optrad. Graaf Gwijde van Dampierre kon in het hachelijke politieke klimaat aan het einde van de dertiende eeuw bezwaarlijk een nieuwe concurrerende nederzetting stichten en daarmee de oudere steden tegen hem in het harnas jagen. Om dezelfde reden is het weinig waarschijnlijk dat Gwijdes tweede echtgenote Isabella een actieve rol speelde, hoewel zij het vruchtgebruik over de geschonken gronden bezat tot aan haar dood in 1298. Haar zoon Jan van Namen werd daarentegen weinig of niet gehinderd door dergelijke bezwaren en bovendien toonde hij zich ook elders actief op het vlak van bedijkingswerken en het rentabiliseren van gronden.¹³³ Naar het einde van de dertiende eeuw toe ontstond door de voortschrijdende verzanding van het Zwin tussen Muide en Damme de nood

¹³² J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 18-22.

¹³³ J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 37-41.

aan een nieuwe havenplaats die goede verbindingen had met zowel Brugge als de zee. Volgens Backerra is het dus aannemelijk dat Jan van Namen inspeelde op deze situatie en de stichting van een nieuwe nederzetting op een gunstige locatie heeft gestimuleerd.¹³⁴ Sluis zou dus ontstaan zijn tussen 1282 en 1290, nadat Jan van Namen een schor langs het Zwin liet bedijken en de smalle strook grond tussen de oude en de nieuwe dijk in percelen liet opdelen. Deze percelen werden vercijsnd aan eenieder die zich hier wilde vestigen.¹³⁵

Wat het derde en laatste vraagstuk betreft - de verlening van een eigen schepenbank en stadsrecht - verwees Backerra naar de eerder besproken stadsordonnantie van 23 november 1290. In zijn ogen mag deze ordonnantie worden gezien als een publieke bekendmaking van de verheffing van *Lamminsuliet* tot *francke ville et ville de loy*. Hij vond het niet meer dan logisch dat deze bekendmaking van de schepenen niet lang op zich liet wachten na de toekenning van deze rechten. Om die reden dateerde hij de schenking van deze privileges kort vóór of zelfs op 23 november 1290.¹³⁶

Historicus Jean Bovesse, gespecialiseerd in de geschiedenis van het graafschap Namen, presenteerde in 1965 alweer een andere visie op het ontstaan van Sluis. Hij ging niet akkoord met de opvatting van Backerra dat Sluis kort vóór 1290 werd gesticht en was van mening dat de nederzetting reeds geruime tijd bestond vóórleer ze tussen 1278 en 1290 stadsrechten kreeg van graaf Gwijde van Dampierre.¹³⁷ Bij gebrek aan bewijskrachtige documenten is het volgens Bovesse evenwel onmogelijk om precies te bepalen hoe lang Sluis reeds bestond. Wat de schenking uit 1282 betreft, riep hij op tot voorzichtigheid: niets in de grafelijke oorkonde bevestigt immers dat het territorium van het latere Sluis met ze-

134 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 33-36 & 41.

135 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 28.

136 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 24-25.

137 J. BOVESSE, 'Notes sur l'Écluse et la Maison comtale namuroise à la fin de XIIIe et au début du XIVe siècle', in: *Hommages au professeur Paul Bonenfant (1899-1965). Etudes d'histoire médiévale dédiées à sa mémoire par les élèves de son séminaire à l'université libre de Bruxelles*, Brussel, 1965, p. 232-233.

kerheid tot deze schenking behoorde.¹³⁸ Ondanks Bovesses voorzichtigheid kwam hij zelf toch ook met een gloednieuwe stelling op de proppen: Sluis was in zijn ogen ontstaan uit een tolkantoor bij de monding van het Zwin, waarrond geleidelijk en spontaan een nederzetting is gegroeid.¹³⁹ Dieper ging hij hier echter niet op in en verder liet hij na om argumenten aan te reiken. Hij hechtte in geen geval geloof aan de theorie over een geplande stadstichting.

Na 1965 zijn geen nieuwe elementen meer naar voren gebracht in het onderzoek naar het ontstaan van Sluis. In 1980 verscheen wel *De geschiedenis van Sluis*, een heruitgave van een studie geschreven door de hoofdonderwijzer te Sluis, Pieter Meesters, uit 1830. Historica Alice Maria Lauret voorzag deze heruitgave van een inleiding, maar stelde hierin dat “de ontstaansgeschiedenis van Sluis bij gebrek aan documenten slechts te vermoeden [is]”.¹⁴⁰ Zij beperkte zich dan ook tot de weergave van de tegengestelde visies van Backerra en Bovesse, zonder zelf een oordeel uit te spreken of iets nieuws toe te voegen.¹⁴¹ Nadien is het onderzoek naar het ontstaan van Sluis volledig stil gevallen.

Heeft de archeologie dan geen nieuwe impulsen kunnen geven aan het historisch onderzoek? In 2001 stelden Ivar Schute en Paul van Kempen een archeologisch adviesrapport op voor de binnenstad van Sluis. Op basis van de bestaande historiografie meenden zij dat de oudste kern van Sluis gelegen was ten zuiden van de Zuiddijk, aan weerszijden van de vliet. In een tweede fase, na de schenking in 1282, ontstond een nederzetting op een schor ten noorden van deze dijk, schijnbaar volgens een vooropgesteld plan.¹⁴² Deze visie op de stadswording blijkt dus de ideeën van Backerra en Bovesse te combineren, maar een argumentatie voor hun visie of een precieze chronologie laten de auteurs achterwege.

138 J. BOVESSE, 'Notes sur l'Écluse', p. 232.

139 J. BOVESSE, 'Notes sur l'Écluse', p. 233.

140 A.M. LAURET, *De geschiedenis van Sluis*, Tilburg, 1980, p. 1.

141 A.M. LAURET, *De geschiedenis van Sluis*, p. 1-2.

142 I.A. SCHUTE & P.A.M.M. VAN KEMPEN, *Binnenstad Sluis. Gemeente Sluis-Aardenburg. Een archeologische inventarisatie en verwachtingskaart*, RAAP-rapport 718, Amsterdam, 2001, p. 19 & 25.

Bovendien werd dit rapport niet gepubliceerd en is het dus moeilijk raadpleegbaar. Dit lijkt een algemene tendens te zijn in het archeologisch onderzoek naar Sluis. De resultaten van de weinige opgravingen die in Sluis plaatsvonden, werden niet of nauwelijks gepubliceerd en konden dus geen nieuwe impuls geven aan het historisch onderzoek naar het ontstaan van de stad.¹⁴³

DE OORSPRONG VAN TWEE ZWINSTADJES: EEN HISTORIOGRAFISCHE BALANS

Net als Damme ontstond Sluis in de late middeleeuwen aan een zeearm, het toenmalige Zwin. Beide stadjes ontstonden en groeiden dus in min of meer dezelfde landschappelijke context. Ze speelden allebei ook een belangrijke rol als voorhaven van Brugge. Men zou dus kunnen vermoeden dat Damme en Sluis dezelfde ontwikkeling hebben doorgemaakt. Bovendien zou men kunnen verwachten dat ze samen en op min of meer gelijkaardige wijze werden bestudeerd door de historici. Toch is dit helemaal niet zo. Niet alleen de geschiedenis, maar ook de historiografie van Sluis verschilt van die van Damme. In dit laatste onderdeel maken we bij wijze van conclusie de balans op van het onderzoek naar het ontstaan en de primitieve ontwikkeling van beide stadjes.

Hoewel over enkele punten nog onzekerheid bestaat¹⁴⁴, kunnen we stellen dat in het onderzoek naar de oorsprong van Damme een vrij grote consensus is bereikt. Vooral in de tweede helft van de twintigste eeuw leidden opeenvolgende bijdragen aan het onderzoek tot een steeds genuanceerder beeld over het ontstaan van de stad. Via de vergelijking met de genese van steden als Nieuwpoort en Grevelingen kon de vroegste ontwikkeling van Damme in het ruimere kader van de economische politiek van de Vlaamse graaf worden geplaatst. Ook de vernieuwde aandacht voor oorkonden,

143 I.A. SCHUTE & P.A.M.M. VAN KEMPEN, *Binnenstad Sluis*, p. 42-44. Het is wel mogelijk om enkele opgravingsresultaten op te sporen via de databank van de Kennisinfrastructuur CultuurHistorie, kortweg KICH, die archeologische, landschappelijke en bouwhistorische informatie toegankelijk maakt via het internet (www.kich.nl).

144 We verwijzen hier vooral naar de chronologie van de bedijkingen en naar de discussie omtrent de precieze ligging van het haventje *Letterswerve*.

zoals deze over de tol te *Letterswerve* of de onteigeningsakte uit 1174, leverde nieuwe inzichten op. Vanaf de jaren 1980 heeft vooral het archeologisch en bodemkundig onderzoek geleid tot een betere kennis van de vroegste ruimtelijke ontwikkeling van de stad en haar onmiddellijke omgeving. Marc Ryckaert kon in zijn recente synthese dan ook een vrij nauwkeurig beeld van het ontstaan van Damme schetsen.

Wat het ontstaan van Sluis betreft, tasten we daarentegen nog steeds in het duister. Sinds de bijdrage van Härke zijn de historici het er weliswaar over eens dat Sluis stadsrechten verkreeg tussen 1278 en 1290, en dus niet in 1293, zoals Warnkönig, Wauters en Pirenne eerder beweerden. Het blijkt echter onmogelijk om het precieze moment waarop deze rechten werden toegekend, te dateren op basis van harde argumenten. Maar los daarvan draait de centrale discussie in het onderzoek rond de vraag of Sluis kort vóór 1290 werd gesticht *ex nihilo* of dat het hier gaat om een oudere nederzetting die tussen 1278 en 1290 van stadsrechten werd voorzien. Backerra, die de meest uitgebreide bijdrage aan het onderzoek leverde en bovendien blijkt gaf van een grondige kennis van de bronnen, koos de eerste optie toen hij stelde dat Sluis tussen 1282 en 1290 werd gesticht door Jan van Namen. Hij bracht overtuigende argumenten aan en zijn visie lijkt dan ook zeer aannemelijk.

Toch presenteerde Bovesse zes jaar later een tegenovergestelde visie - zonder die echter stevig te kunnen onderbouwen - en haalde hij enkele niet gestaafde hypothesen onderuit. We willen er hier wel op wijzen dat Bovesse geen enkele keer verwees naar het werk van Backerra, wat er op kan wijzen dat hij niet op de hoogte was van diens onderzoek. Zeer intrigerend is ook de vaststelling dat er na 1965 geen nieuw onderzoek meer werd gevoerd naar het ontstaan van Sluis. Zelfs in het in 1959 gelanceerde tijdschrift *Rond de Poldertorens* verscheen geen enkele bijdrage over het ontstaan van Sluis, hoewel deze stad zich nochtans binnen het 'werkgebied' van de uitgever, de heemkundige kring Sint Guthago, bevindt.

Dat er zo weinig vooruitgang is geboekt en nog zoveel onzekerheid blijft bestaan omtrent de oorsprong van Sluis, is volgens Bovesse

en Lauret te wijten aan een gebrek aan documenten.¹⁴⁵ Inderdaad, tijdens de voorbije eeuw zijn er weinig documenten opgedoken die een nieuw licht werpen op het ontstaan van Sluis. Het gebrek aan systematisch en/of uitgebreid archeologisch en bodemkundig onderzoek biedt een andere verklaring voor de slaapstand van het onderzoek. De resultaten van de weinige opgravingen die er plaatsvonden, zijn amper bekend en konden geen hernieuwde interesse in het ontstaan van het stadje opwekken. In Damme gebeurde dat wel: het archeologisch en bodemkundig onderzoek uit 1984 leidde er onmiddellijk tot een heropleving van het debat over het ontstaan van de stad.

De specifieke domeinen die in de loop der decennia aan bod kwamen in het onderzoek naar het ontstaan van beide steden, vormen een ander historiografisch verschilpunt. In de negentiende en begin twintigste eeuw vielen die nog ongeveer samen: het onderzoek naar het ontstaan van de stadjes steunde overwegend op de analyse van teksten, waarbij vooral de oorkonden en de kroniektekst over de dijkwerkers werden bestudeerd. In de twintigste eeuw, en dan vooral na de Tweede Wereldoorlog, werd het onderzoek naar het ontstaan van Damme op regelmatige basis geïnjecteerd met resultaten en hypothesen uit historisch-geografisch, archeologisch, bodemkundig en toponymisch onderzoek. In Sluis gebeurde dat amper en werd vooral gefocust op de discussie over het precieze ontstaansmoment van de stad en de toekenning van het stadsrecht.¹⁴⁶ Aan de ruimtelijke ontwikkeling van de stad werd amper aandacht besteed.¹⁴⁷ Interdisciplinair onderzoek zou nochtans een grote stimulans kunnen betekenen voor het onderzoek

145 J. BOVESSE, 'Notes sur L'Écluse', p. 232-233; A.M. LAURET, *De geschiedenis van Sluis*, p. 1.

146 Dit heeft mogelijk te maken met de grote onderzoekstraditie inzake de middeleeuwse stadsrechten die in Nederland bestaat, zie onder meer J. KRUISHEER, *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, Amsterdam, 1985; H. VAN ENGEN, 'Geen schraal terrein. Stadsrechten en het onderzoek naar stadswording', in: R. RUTTE & H. VAN ENGEN, *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*, Hilversum, 2005, p. 63-86.

147 Een opvallend voorbeeld is de grote zoektocht naar de 'dam' waaraan Damme z'n naam dankte, terwijl de ligging van de 'sluis' van Sluis amper interesse kon opwekken.

naar het ontstaan en de primitieve ruimtelijke ontwikkeling van het stadje, net zoals dat in de jaren tachtig voor Damme het geval was. Zo is de kennis over de ontwikkeling van het landschap en de bedijking van het Zwin bijv. cruciaal.

Sluis komt ook amper aan bod in algemene wetenschappelijke literatuur over het ontstaan van steden. Het valt om te beginnen al op dat de Vlaamse academici - zoals Van Werveke, Verhulst en Ryckaert - amper oog hadden voor Sluis, maar des te meer voor Damme. Speelden de landsgrenzen hier een rol? Omgekeerd werd het ontstaan en de ontwikkeling van Damme door de Nederlandse stadshistoricus Reinout Rutte wel in zijn algemeen kader van de stadswording in de laatmiddeleeuwse Lage Landen geplaatst. Rutte liet Sluis in zijn werken daarentegen bewust buiten beschouwing, omdat het naar eigen zeggen "een moeilijk geval" is.¹⁴⁸ Dit is ongetwijfeld een gevolg van de beperkte kennis (en consensus) over het ontstaan van het stadje.

Na dit overzicht blijkt dat het onderzoek naar de oorsprong van Damme aanzienlijk verder staat dan dat naar het ontstaan van Sluis. Terwijl over Damme ook in de laatste decennia nog regelmatig publicaties verschenen en men zich een vrij gedetailleerd beeld kan vormen over haar ontstaan, is het onderzoek naar de oorsprong van Sluis stilgevallen na 1965. Een meer interdisciplinair gerichte benadering en de ontsluiting van de opgravingsresultaten zouden het onderzoek naar de oorsprong van Sluis in de toekomst een *boost* kunnen geven. Maar uiteraard bestaan er ook voor het onderzoek naar het ontstaan van Damme nog uitdagingen. Zo verdienen de geschiedenis van het havenplaatsje *Letterswerve* en haar relatie tot het latere Damme zeker nog verdere aandacht. Tot slot lanceren we een oproep om - bijna 80 jaar na De Smet - opnieuw de 'overige' drie Zwinstadjes (Hoeke, Monnikerede en Muide) in het onderzoek te betrekken, iets waarvoor we in deze bijdrage helaas geen plaats konden vrijmaken. De

¹⁴⁸ R. RUTTE, 'Stadslandschappen. Een overzicht van de stadswording in Nederland van de elfde tot de vijftiende eeuw', in: R. RUTTE & H. VAN ENGEN (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, p. 167.

vergelijking met de stadswording van de andere middeleeuwse havensteden of voorhavens én van stadjes uit de omgeving - zoals deze uit de Scheldedelta - zal ongetwijfeld ook tot nieuwe inzichten leiden.